

Äta sämre och få en bra pension?

- en studie om småföretagares beslut om att spara till sin pension

Av: Rickard Jakbo

Handledare: Anders Ivarsson Westberg
Södertörns högskola | Institutionen för samhällsvetenskap
Magisteruppsats 30 hp
Ämne | Sociologi VT 2021

Abstract svenska

Småföretagare pekade ofta ut som en riskgrupp för låg pension. De saknar de anställdas tjänstepensionsinbetalningar samtidigt som mycket tyder på att många av dem ändå inte sparar så mycket till sin pension. Denna uppsats undersöker hur sju egenföretagare i pensionsåldern har sparat och varför de har sparat som de har gjort utifrån ett beslutsteoretiskt perspektiv. Den visar att de flesta inte har sparat så mycket att det kan sägas kompensera för de anställdas tjänstepension. De intervjuade nämner i hög grad sin kunskapsnivå, sitt intresse för pension och råd från människor i företagarnas närhet som betydelsefulla för deras beslut och beteenden. I viss mån nämns också ekonomin. Ett mönster av osäkerhetsundvikande kan identifieras där man undviker frågan om att spara tillräckligt mycket. I synnerhet gäller det dem som identifieras som lågsparare, det vill säga de som sparar långt ifrån så mycket som en anställd får i tjänstepension. En av orsakerna till undvikandet kan vara att det är svårt för dessa företagare att klargöra pensionsfrågan rationellt, där för- och nackdelar med olika beslut ställs mot varandra utifrån individens preferenser och kunskap. Konsekvenserna på kort och lång sikt för dem med osäker ekonomi är svårbedömda. Oavsett vilket beslut som tas riskerar olika preferenser att krocka. Ett annat mönster är att företagarna låter sig påverkas av människor i deras sociala och fysiska närhet när de tar sina pensionsbeslut.

Nyckelord: Beslutsteori, småföretagare, tjänstepension, egenföretagare, soloföretagare, pensionssparande, beslutsfattande, Carnegieskolan, finansiellt beslutsfattande, begränsad rationalitet

Abstract in English

Self-employed are often singled out as a risk group for low pensions. They lack the employees occupational pension contributions at the same time as there are many indications that many of them do not save sufficient for their retirement. This essay examines from a decision theory perspective how seven self-employed of retirement age have saved. It shows that most of them didn't save so much that it can be said to compensate for the employees' occupational pension. The interviewees mention to a large extent their level of knowledge, lack of interest in pensions and advice from family, friends and network as important for their decisions and behaviors. To some extent their financial status is mentioned. A pattern of uncertainty avoidance can be identified, where the interviewees avoid the question of saving enough. This is more visible among those with a weak economy. One of the reasons is that it is difficult for the self-employed to clarify the pension issue rationally from the actors point of view, especially for those with weak finances. The consequences are difficult to assess, and regardless of which decision is made, different preferences tend to collide. Another pattern is that the self-employed allowed themselves to be influenced by people in their social and physical proximity when they made their pension decisions.

Nyckelord: Decision Theory, small firms, uncertainty avoidance, bounded rationality, pension, solo-self employed, retirement, Carnegie School, financial decision making

Begrepps- och ordförklaringar

Detta avsnitt finns med för att hjälpa läsaren att lättare förstå viktiga begrepp som rör företagande och pension. I de fall där det finns flera etablerade betydelser av ett begrepp så är det beskrivningen nedan som studien använder.

Avgift, Avgifter Den som sparar i en pensionssparprodukt måste betala en eller flera avgifter till pensionsförvaltaren, bolaget som förvaltar pensionen.

Allmän pension. Den som arbetar och betalar skatt får pensionsrätter som senare växlas ut i allmän pension, det gäller såväl företagare som anställda. Den allmänna pensionen finansieras via avgifter på 18,5 procent från arbetsgivareavgiften och skatten.

Aktiebolag. En juridisk form för företagande där ägandet sker via aktier, och där man skiljer juridiskt på ägaren av företaget och den som arbetar i företaget, även om denne råkar vara samma person. För att starta ett aktiebolag behövs en kapitalinsats.

Anställd. Med anställd menas den som antingen är tillsvidareanställd, alltså det som i vardagligt tal ofta kallas fast anställd, eller den som har någon form av tidsbegränsad anställning. Hit räknas inte en egenföretagare som är anställd av sitt eget aktiebolag.

ATP, Allmän tilläggspension. Ett så kallat förmånsbestämt pensionssystem där staten garanterade en viss procent av den inkomst som pensionären hade haft under sina 15 bästa inkomstår. Avskaffades 1999, och en utfasning tog vid. De som är födda 1954 (och alltså fyllde 65 år 2020) får ingenting från ATP.

Enskild firma. En juridisk form för företagande, synonymt med enskild näringsverksamhet. Till skillnad från ett aktiebolag är denne kategori av egenföretagare inte egna juridiska personer. Företagarens personnummer är företagets organisationsnummer. Ingen kapitalinsats behövs.

Enskild näringsverksamhet, Enskilda näringsidkare. Se enskild firma.

Egenföretagare. En fysisk person som är sysselsatt i sitt eget företag och självständigt bedriver näringsverksamhet (på engelska, self-employed).

F-skatt, F-skattare. Ett begrepp för att beskriva företagsverksamhet, då F-skattsedel är ett godkännande av Skatteverket för att få driva företag. F-skattare är den som har F-skattsedel.

Garantipension. Pension för de som haft låg eller ingen inkomst och som staten betalar ut från 65 års ålder. Som mest kan det bli 8 651 kronor för ensamstående och 7 739 kronor i månaden för gifta (2021). För den som har bott i Sverige i mindre än 40 år blir denna pension lägre. Kan kompletteras med bostadstillägg.

Tjänstepension. Pension som enligt avtal betalas av arbetsgivare till anställd, genom att den anställde får en summa insatt hos en pensionsförvaltare. Oftast enligt ett kollektivavtal mellan arbetsgivare och fack. Tjänstepension kan också tecknas individuellt mellan anställd och arbetsgivare. Undantagna från tjänstepension är till exempel de som är anställda på mycket korta kontrakt eller, inom vissa kollektivavtalsområden, unga under 25.

Privat pensionssparande. Ett frivilligt komplement till andra former av pension, som används av många egenföretagare. Sparandet sker i till exempel pensionsförsäkring, kapitalförsäkring eller IPS, individuellt pensionssparande, vilka i sin tur innehåller fonder, aktier och värdepapper.

Pensionsförsäkring. Ett sätt att spara till sin pension som innehåller vissa försäkringsmässiga inslag. Kan tecknas av en arbetsgivare, av en egenföretagare eller privat. Som produkt marknadsförs dessa försäkringar mot företagargruppen ibland som ”tjänstepension för företagare”.

Premiepensionssystemet. Den del av den allmänna pensionen där intjänade pensionsrätter placeras som pengar i fonder. Alla inkomsttagare kan välja i vilka fonder som premiepensionspengarna, motsvarande 2,5 procent av inkomsten, ska placeras.

Privat pensionsförsäkring. En form av privat pensionssparande, och en försäkring som spararen äger och betalar själv. I regel kan pengarna tas ut först vid 55 års ålder. En pensionsförsäkring som betalas av en arbetsgivare till en anställd kallas tjänstepension.

Småföretagare. I uppsatsen används ordet småföretagare om en person som antingen har bedrivit näringsverksamhet utan anställda, alltså varit soloföretagare, eller har drivit ett företag med relativt få anställda, definierat som max 20 anställda (för en diskussion om de olika företagarbegreppen, se bilaga 3).

Soloföretagare. En företagare utan anställda, oavsett juridisk driftsform. Vanliga synonymer utanför denna studie är enmansföretagare och ensamföretagare.

Innehållsförteckning

1	Inledning	7
2	Syfte och frågeställningar	8
3	Disposition.....	8
4	Bakgrund	9
4.1	Dagens pensionssystem	9
4.2	Tjänstepensionen för de anställda	10
4.3	Företagarnas pensioner och pensionssparande	10
4.4	Allt lägre pension från staten	11
4.5	Två intresseorganisationers perspektiv.....	11
5	Tidigare forskning	13
5.1	Omfattningen av pensionssparandet	13
5.2	Skillnader i utbetald pension mellan företagare och anställda.....	14
5.3	Pensionsplanering och kunskap i resten av befolkningen	15
5.4	Internationella förhållanden	16
5.5	Social påverkan på pensionsbesluten	17
5.6	Uppsatsens relation till den tidigare forskningen	17
6	Teori och teoretiska begrepp.....	18
6.1	Begränsad rationalitet.....	18
6.2	Satisfiering	19
6.3	Osäkerhetsundvikande.....	19
6.4	Känslomässigt och heuristiskt-intuitivt tänkande	20
6.5	Subjektivt rationella beslut? - vidareutveckling av Carnegieskolan och kritik.....	21
6.6	Lokal och social påverkan på pensionsbeslut.....	23
6.7	Ekonomisk förmåga.....	23
6.8	Teoretisk modell och studiens förhållande till befintlig teori	24
7	Metod	27
7.1	Vetenskaplig metod.....	27
7.2	Empirisk metod	28
7.3	Genomförande	28
7.4	Reflexivitet.....	30
7.5	Analysmetod.....	31
7.6	Urval av respondenter.....	31
7.7	Metodens begränsningar	32
7.8	Etiska frågor.....	33

8	Resultat	34
8.1	Hur de sparar – kort sammanfattning	34
8.2	Informanternas sparhistorier	35
8.3	Teman.....	41
8.3.1	Kunskaps- och informationsbrist	41
8.3.2	Ekonomi och att inte tänka på sin pension	42
8.3.3	Påverkan av familj och bekanta	43
8.3.4	Misstro och missnöje	44
9	Analys och diskussion	45
9.1	Påverkan av familj och bekanta.....	45
9.2	Osäkerhetsundvikandet som lösning	46
9.3	Om vikten av att kunna spara	47
9.4	Subjektiv rationalitet och handlingskraft	50
9.5	Okunskap och Satisfiering	53
10	Förslag på vidare forskning	55
11	Referenser	56
	Bilagor	60
	Bilaga 1. Intervjuguide för informanter	60
	Bilaga 2. Intervjuguide för kunskapsintervjuer	62
	Bilaga 3. Kommentarer till de olika företagarbegreppen.....	63

1 Inledning

Det finns gott om tydliga samband mellan ekonomisk ojämlikhet i ett samhälle och negativa konsekvenser för både individer och samhälle. Det gäller till exempel fysisk och psykisk ohälsa samt tilliten i samhället (Wilkinson & Pickett 2009). Pensionärer torde inte stå utanför dessa samband och en relativt obeforskad grupp av pensionärer som har låg pension är före detta småföretagare.

En intressant aspekt när det gäller denna grupp är att deras plats i inkomstfördelningen bland pensionärer till stor del avgörs av vilka beslut om pensionssparande som de tar, eller låter bli att ta. Till skillnad från de anställda finns det nämligen ingen som sätter av pengar till deras tjänstepension. Ur en ekonomisk-sociologisk synvinkel är dessa vägval intressanta att studera eftersom det finns goda skäl att anta att deras beslut påverkar både företagarna själva och hur stor gruppen av dem som kallas fattigpensionärer blir. Till saken hör att det finns ett par rapporter som tyder på att många egenföretagare inte sparar tillräckligt för att kompensera för att de står utanför tjänstepensionssystemet.

I synnerhet gäller det soloföretagare, alltså företagare utan anställda, som ofta har enskild firma (ISF 2018, Pensionsmyndigheten 2018). De svenska förhållandena ser ut att påminna om andra västeuropeiska länders situation. I några näraliggande länder finns studier som visar att en förhållandevis stor grupp av småföretagarna inte sparar eller sparar så lite att de kan få en svag ekonomi när de går i pension (Pensionsskyddscentralen 2020; Fachinger & Frankus 2017; HMRC 2018).

Det finns också anledning att tro att svenska småföretagare kommer att halka efter de anställdas pensionsnivåer än mer i framtiden. Det beror på att tjänstepensionen spelar en allt viktigare roll för svenskarnas totala pension. Fler har nämligen tjänstepension och en större andel av pensionen kommer från tjänstepensionen (ISF 2018). Frågan är om de svenska småföretagarna kommer att hänga med i denna utveckling?

För att förstå både dagens situation och vart vi är på väg är det viktigt att undersöka hur gruppen väljer att spara och varför vissa av dem inte sparar så mycket. En bra start är att fråga småföretagarna själva.

2 Syfte och frågeställningar

Det huvudsakliga syftet är att undersöka hur de intervjuade egenföretagarna har resonerat och agerat under sitt yrkesliv när det gäller sitt pensionssparande. Detta mot en bakgrund av att

a) företagare saknar den tjänstepension som de anställda har, och därför utpekas som en riskgrupp för låg pension och

b) de måste själva ta flera beslut för att kompensera sig för sin avsaknad av tjänstepension

Studien söker därför svar på två övergripande frågeställningar:

1. Hur sparade egenföretagarna?
2. Varför har företagarna beslutat sig för att spara som de har gjort inför sin pension?

3 Disposition

Uppsatsen inleds med en bakgrund över det svenska pensionssystemet och företagarnas plats i detta. Här förklaras de delar av pensionssystemen som påverkar de intervjuade. Teoridelen tar upp beslutsteori som är direkt eller indirekt härledd från Carnegieskolans problemställningar. Även vissa invändningar mot Carnegieskolan och dess besläktade teorier och begrepp tas upp. Kapitlet över tidigare forskning tar upp empiri om företagares pensionssparande från både Sverige och andra västerländska länder. Även rapporter av myndigheter ingår, då empirin annars skulle bli tunn. För svensk del redovisas även ett par studier om pensionsplanering och pensionskunskap för befolkningen i sin helhet. Metodkapitlet redogör för valet av metod och för- och nackdelar med kvalitativa semistrukturerade intervjuer, samt hur datainsamlingen har gått till. I resultatavsnittet presenteras först i sammanfattad form svaret på hur informanterna har sparat. Därefter kommer deras sparhistorier i korthet, och sedan de vanligaste temana och begreppen från intervjuerna. Hur temana i informantintervjuerna förhåller sig till varandra och hur de förhåller sig till befintlig teori och empiri tas upp i analys- och diskussionsavsnittet, där också frågan om varför de intervjuade sparar som de gjort behandlas.

4 Bakgrund

Bakgrundsavsnittet tar upp och förklarar de delar av pensionssystemet och pensionsmarknaden som påverkar företagare och som bedöms ha bäring på uppsatsens frågeställningar.

4.1 Dagens pensionssystem

Dagens allmänna pensionssystem är en form av socialt kontrakt mellan generationerna. Det är dagens skatteintäkter, mer precist en avgift på 16 procent på de arbetandes lön, som betalar nästan all allmän och statlig pension till dagens pensionärer (Kruse & Ståhlberg 2015, s 42). och företagare är en del av detta allmänna pensionssystem som alla andra. För att det ska finnas en koppling till pensionärernas löner och inbetalade avgifter används fiktiva avsättningskonton, vilka möjliggör att hålla koll på vilka pensionsrättigheter som samlats in under åren (ibid 2015, s 60). Vad dessa avsättningskonton visar sig vara värda i praktiken påverkas sedan av hur bra Sveriges ekonomi går och hur mycket skatt som kommer in.

Om dagens inbetalda avgifter från dem som arbetar sjunker på grund av till exempel dålig samhällsekonomi och högre arbetslöshet, sjunker även den allmänna pensionen. De statliga AP-fonderna fungerar visserligen som en buffert i dåliga tider, men de kan inte säkra pensionsnivåerna (Kruse & Ståhlberg 2015). Ett mindre undantag från principen om ett självreglerande system är den lilla del av den allmänna pensionen som går till premiepensionssystemet, där 2,5 procent av individernas inkomster placeras i valbara fonder, som tillhandahålls av ett statligt fondtorg.

Det finns två andra statliga pensionsformer som inte berörs av den självreglerande stommen i pensionssystemet och som har viss betydelse för denna uppsats, eftersom en del av informanterna är berörda. Det ena är fattigdomsskyddet garantipension, där villkoret för att få full garantipension är att man har bott 40 år i Sverige. Som mest kan garantipensionen bli 8 651 kronor för en ensamstående person och cirka 1 000 kronor lägre för sammanboende. Alla pensionärer kan också ansöka om det behovsprövade bostadstillägget (Kruse & Ståhlberg 2015).

Det andra pensionsformen som avviker är ATP. En stor del av dagens pensionärer hör åtminstone delvis till det gamla pensionssystemet med allmän tilläggspension, ATP. I detta system beräknas pensionen utifrån att den som ska få maximal pension måste ha jobbat i 30 år. Pensionen baseras sedan på de 15 bästa inkomståren. För de som är födda mellan 1938 till

och 1953 gäller övergångsregler. Ju senare man är född desto mer kommer den statliga pensionen från det nyare systemet (Kruse & Ståhlberg, s 46 – 47). De som börjar ta ut sin pension 2019 får en mycket liten del från det gamla systemet (Pensionsmyndigheten 2020:2).

4.2 Tjänstepensionen för de anställda

96 procent av alla anställda (ISF 2018), får en tjänstepension inbetald av sin arbetsgivare, oftast genom ett kollektivavtal mellan fack och arbetsgivare, och här ingår inte egenföretagare. För en heltidsanställd blir det varje år stora summor som fonderas på aktie-, fastighets- och räntemarknaderna. Avgifterna till tjänstepensionen varierar beroende på avtalsområde, men de fyra dominerande kollektivavtalen har alla minst 4,5 procent av lönen som utgångspunkt (Hagen & Elinder 2018, s 41). För en medelinkomsttagare med en heltidslön på 35 300 kronor under 2019 betyder det att drygt 19 000 kronor fonderas varje år (SCB 2020a).

Höginkomsttagare får ännu större inbetalningar till sin tjänstepension. På deras lönedel som överstiger 41 750 kronor i månaden (LRF 2020), avsätts vanligen 30 procent av lönen i tjänstepension. Tjänstepensionen är därför relativt sett viktigare för höginkomsttagare (Hagen & Elinder 2018).

4.3 Företagarnas pensioner och pensionssparande

Med tanke på att egenföretagarna inte får några tjänstepensioner insatta bör de kompensera genom att sätta av 4,5 till 6 procent av sin lön eller sitt överskott i ett pensionssparande, enligt Pensionsmyndigheten (Pensionsmyndigheten 2019a). För de företagare med inkomster över inkomsttaket för allmän pension krävs ett ännu högre sparande som andel av lönen för att hänga med de anställda. Det kan röra sig om rätt höga summor. En företagare som tjänade 45 000 i månaden 2019 måste betala 3 240 kronor i månaden för att kompensera för sin uteblivna tjänstepension och den som tjänade 55 000 kronor måste spara 6 215 kronor, ifall företagaren utnyttjar möjligheten till skatteavdrag (ibid).

Småföretagarna med enskild firma är oftast hänvisade till att teckna ett privat pensionssparande eller, om de har ett aktiebolag, att låta sitt företag teckna ett sådant avtal. Det handlar om att spara i de alternativ som finansiella aktörer och försäkringsbolag erbjuder alla svenskar som vill spara individuellt för pensionen (Rovira 2019). För soloföretagare med aktiebolag är det tekniskt möjligt att teckna ett så kallat hängavtal till ett kollektivavtal med

facket och få det pensionspaket med låga avgifter som finns där, och ett par fackförbund har börjat föra fram detta som en möjlighet på senare år (Rovira 2019, DIK 2020).

4.4 Allt lägre pension från staten

Storleken på den allmänna statliga pensionen som andelen av slutlönen sjunker. Att denna så kallade kompensationsgrad sjunker beror bland annat på att den genomsnittliga livslängden har ökat (Thelin 2013, Min Pension 2020). Pensionsmyndigheten brukar dock framhålla att den totala kompensationsgraden är fortsatt hög om tjänstepensionen räknas in, men kommer även de fram till att den allmänna pensionens kompensationsgrad sjunker (Pensionsmyndigheten 2019:2).

Att den allmänna kompensationsgraden sjunker är extra bekymmersamt för företagare som inte skaffar sig en tjänstepension eller ett sparande som kompenserar för frånvaron av tjänstepension, då det handlar om en rätt stor andel av pensionen. Den allmänna pensionen står i genomsnitt för 55 procent i andel av slutlönen och tjänstepensionen för 25 procent i andel av slutlönen. Den allmänna pensionen är lägre och tjänstepensionen högre än vad staten förutspådde när det nyare pensionssystemet sjösattes (Pensionsmyndigheten 2019:2).

Flera forskare har dragit en slutsats av detta som har hög bäring på frågan om företagarnas framtida pensionsnivåer, nämligen att den negativa utvecklingen i den allmänna delen av pensionen leder till att kapitalinkomster, tjänstepensioner och privat pensionssparande blir allt viktigare för frågan om hur stor den totala pensionen blir (Klevmarken 2012, Thelin 2013). En bidragande orsak till att privat pensionssparande eller en egen tjänstepensionslösning är viktig för egenföretagare är alltså att de till skillnad från nästan alla anställda inte har ett kontinuerligt påfyllt tjänstepensionskapital.

4.5 Två intresseorganisationers perspektiv

Småföretagarnas Riksförbund organiserar alla som definierar sig som småföretagare. De har cirka 20 000 medlemmar. De flesta har under tio anställda och många är soloföretagare.

Organisationens vice ordförande Erik Sjölander är själv småföretagare och organisationens näringspolitiska talesperson. På frågan om småföretagarnas pensionssparande är ett stort bekymmer, inget bekymmer, eller någonstans däremellan svarar han att det är ”ett jättestort bekymmer”. Denna bild bygger han på att han under lång tid har hjälpt många med att starta företag.

”När man gör det har man begränsat med pengar, så är det för de flesta. Då vill man ha visitkort, telefon, dator, man ska marknadsföra, man ska produktifiera någonting. Det kostar jättemycket pengar. Som man inte har. Då brukar jag säga, ”du måste börja sätta av pengar till din pension”. Då säger man ”det har jag inte råd med nu inte, det får jag göra när det blir bättre tider”. Och de här bättre tiderna, de har en förmåga att skjutas på framtiden. För om det går bra, då återinvesterar jag pengarna som jag har tjänat, för att jag ska kunna växa eller göra något nytt, eller anställa eller någonting annat. Och så rullar det på, och så har det gått 20 år”.

Småföretagarnas riksförbunds vice ordförande Erik Sjölander

Ett problem är att försäkringsmäklarna som säljer pensionsförsäkringar och liknande produkter i regel ringer de första åren, då det saknas pengar, men att de har tröttnat på att ringa då ekonomin har blivit bättre, berättar han. Ett annat problem är den korta planeringshorisonten som företagarna har. Många småföretagare, speciellt soloföretagare, vet bara vad de ska göra de närmaste två till fyra veckorna framöver, men inte närmaste året, enligt Sjölander.

”Allting bygger på relativt korta horisonter och snabba ryck”.

Småföretagarnas riksförbunds vice ordförande Erik Sjölander

Lantbrukarnas Riksförbund har en liknande bild. De har cirka 120 000 företagare som medlemmar, varav strax över 100 000 av dem saknar anställda. Deras bild, som bygger på vad organisationen har hört från medlemmar, är att det är många som inte har tillräckligt med information och att många inte är så intresserade av pensionssparandefrågan. Till saken hör att många inte har så god intjäning.

”De som tjänar ganska bra, de har råd att sätta av till pension, men vi vet att i vår bransch är det ganska låg lönsamhet. De intäkter som genereras måste användas här och nu”, säger LRF:s expert Martin Mörman.

Detta kan leda till stora bekymmer, enligt LRF:s expert.

"Det är många i vår medlemskår som är väldigt gamla och fortsätter verksamheten. I vissa fall beror det på att det tycker att det är så kul att de vill fortsätta, men i många fall är det så att de av ekonomiska skäl måste fortsätta".

Martin Mörman, LRF:s expert på företagarvillkor & skatter

5 Tidigare forskning

Avsnittet går igenom företrädesvis svenska studier och kunskapssammanställningar, men gör också en utblick till förhållanden i andra västerländska utvecklade ekonomier med betoning på länder nära Sverige. För att öka förståelsen ingår även empiri rörande hela befolkningens pensionssparande.

Den vetenskapliga kunskapen om små företagens pensionssparande i Sverige är skral. I ett par myndighetsrapporter beskrivs dock hur vissa grupper av små företagare inte sparar så mycket, om ens något (ISF 2018; Pensionsmyndigheten 2018; Sjögren Lindquist & Wadensjö 2012). Det finns också enkätundersökningar från intresseorganisationer och företag i finanssektorn som pekar i samma riktning, men då det där oftast saknas data- och metodbeskrivning behandlas inte dessa. I såväl Sverige som utomlands är det nästan uteslutande kvantitativa studier som gått att identifiera.

5.1 Omfattningen av pensionssparandet

Både Pensionsmyndigheten och Inspektionen för Socialförsäkringen, ISF, har identifierat stora skillnader i sparande mellan olika företagstyper. I en webbenkät (n 502) som Pensionsmyndigheten låtit Kantar Sifo göra sa 78 procent av företagarna med aktiebolag att de sparade till pensionen. Motsvarande siffra för dem med enskild firma var 59 procent. Det var också en av fem som sa att de hade låg eller ingen kunskap om hur de tjänar in pengar till pensionen (Pensionsmyndigheten 2018). Ett liknande resultat kom ISF fram till när de via deklaraionsuppgifter för år 2014 la ihop pensionsinbetalningar från företagen och det privata pensionssparandet. Cirka 70 procent av aktiebolagsägare utan anställda, och runt 50 procent av de enskilda näringsidkarna och företagarna med handelsbolag sparade till pensionen (ISF 2018, s 101). En brist i denna kartläggning var att rapportförfattarna inte exkluderade dem som möjligtvis drev en firma av hobbykaraktär, då inkomstgränsen för att ingå i studien var låg (ibid, s 101). ISF noterade i sin studie att det oftare är de utan anställda som sparar lite till pensionen (ISF 2018). I bägge dessa sammanställningar saknas en beskrivning av hur mycket som sparades.

5.2 Skillnader i utbetald pension mellan företagare och anställda

I en registerbaserad studie undersöktes hur inkomsten, däribland pensionsinkomsten, hade utvecklats för ett urval 64-åriga företagare och lika gamla anställda och de som kombinerade företag och anställning under tio år. De som hade de högsta inkomsterna som 74-åringar var de som hade haft aktiebolag tio år tidigare. Inkomsten för företagarna med enskild firma var lägst av alla kategorier, och de anställda och kombinatorerna låg däremellan (SOU 2019:41). Undersökningen svarade dock inte på frågan om vilken grupp som fick den bästa eller sämsta pensionen när de slutat jobba, då grupperna innehöll dem som fortsatte att driva företag, och dem som var fortsatt anställda, som 74-åringar.

I en rapport till Finanspolitiska rådet 2012, som inte blandar heltidspensionärer med dem som arbetar, framgår att pensionärer som i huvudsak var egenföretagare vid 60-års ålder fick betydligt lägre total pension i åldern 66 till 75 år än dem som varit anställda när de var 60. Pensionerade företagande kvinnors totala pension, inklusive tjänstepension och privat pension, var 20 procent lägre än för kvinnor som varit anställda. De egenföretagande männen hade i genomsnitt 30 procents lägre pension än de anställda männen. (Sjögren Lindquist & Wadensjö 2012, s 30-31). Könsskillnaderna var stora på flera sätt. För de manliga egenföretagarna uppgick de utbetalda tjänste- och privatpensionerna tillsammans mellan 50 och 60 procent av de anställda männens utbetalda tjänstepensioner, där variationen berodde på vilken ålder de uppnått. För de företagande kvinnorna såg det bättre ut: den sammanlagda privata pensionen och tjänstepensionen var ungefär lika stor som de anställda kvinnornas tjänstepensioner.

De företagande kvinnorna hade alltså sparat så mycket att det motsvarade tjänstepensionen för anställda kvinnorna, konstaterar rapportförfattarna. Men eftersom företagare i genomsnitt har lägre inkomster än anställda, och även de anställda har privatpension, var de företagande kvinnornas totala pensioner ändå betydligt lägre än de anställda kvinnornas (ibid, s 30-31).

Rapportförfattarna tar hjälp av två rapporter, en från banken Nordea och en från försäkringsbolaget Folksam, för att hitta förklaringar till att egenföretagare oftare har låga pensioner. Särskilt två orsaker lyfts fram: 1) de har inte tecknat pensionsförsäkringar som motsvarar tjänstepensionen för de anställda och 2) många har låga inkomster (Sjögren Lindquist & Wadensjö 2012, s 29, s 33).

I en av de få kvalitativa studier som närmar sig frågan om svenska egenföretagares pensionssparande visade det sig att i princip alla tolv intervjuade sparade till sin pension. Studien undersökte vilka strategier kvinnliga egenföretagare använder sig av för att hantera sina försörjningsrisker i egenskap av egenföretagare. Elva av tolv intervjuade sparade till pensionen (Ulmestig 2016, s 39), men här framgick inte om det var mycket eller litet som sparades. Enligt studien var det tydligt att intervjupersonerna hade funderat kring sin pension. Samtidigt framträdde också en bild hos flera av de intervjuade som hade sitt arbete som sitt intresse. De såg inte pension ”som något eftersträvansvärt” (Ulmestig 2016, s 40).

5.3 Pensionsplanering och kunskap i resten av befolkningen

Småföretagare är även en del av befolkningen i sin helhet och tänker förmodligen åtminstone till viss del som andra när det gäller pensionsfrågorna. Därför redogörs för två stora undersökningar om svenskarnas förhållande till sin pension.

Hög inkomst tillsammans med ålder har statistiskt visat sig vara kopplat till vilka i Sverige som i högre grad än andra planerar inför sin pension (Almenberg & Säve Söderbergh 2011).

Almenberg & Säve-Söderberghs forskning (2011) visar också att många svenskar saknar nödvändig kunskap för att på ett relativt medvetet sätt ta de komplexa finansiella beslut som ett pensionsplanerande innebär. Endast 21 procent av de tillfrågade svarade nämligen rätt på tre för akademien etablerade standardfrågor om ränta, inflation och riskspridning. Forskarna undersökte hur detta etablerade mått på finansiell kunskap korrelerade med pensionsplanerande, men de fann inget samband efter demografiska kontroller i en regressionsanalys. Det var först när de la till fler och mer komplicerade kunskapsmätande frågor som de fann ett starkt positivt samband med pensionsplanering.

Även Elinder et al (2020), fann i en enkät (n 1976) att den finansiella kunskapen var låg i befolkningen. De upptäckte också att en stor andel av svenskarna mellan 30 och 60 år saknar grundläggande pensionskunskaper, till exempel om avgiftsnivåer, storlek på pensionsavsättningar, uttagsålder och uttagsperioder. Tydligast illustrerades detta med att två tredjedelar av de svarande sa att de inte hade tillräcklig kunskap för att förstå hur deras val skulle påverka deras framtida pension. Kunskapen var lägre bland yngre, lågutbildade, låginkomsttagare och kvinnor. För gruppen egenföretagare var pensionskunskapen ungefär som för snittet av alla tillfrågade, men antal svarande och svarsfrekvens framgick inte (svarsfrekvensen i hela undersökningen var 30 procent). Studien kom fram till att det var

specifika kunskaper om pensioner, snarare än allmän finansiell kunskap, som ledde till att man i högre grad än andra planerade inför sin pension. Varför saknade då respondenterna kunskap? De vanligaste orsakerna som angavs av sju erbjudna alternativ var: 1) komplexiteten i pensionssystemet, och 2) att de hade planerat att skaffa sig kunskap men att det inte blivit av.

Utifrån dessa två undersökningar kan man säga att om egenföretagarna vore som resten av befolkningen så skulle ålder, inkomst och specifika kunskaper om pension korrelera positivt med att planera inför sin pension. Yngre företagare och de med sämre ekonomi skulle alltså planera i lägre grad.

5.4 Internationella förhållanden

Studier i Tyskland, Finland och Storbritannien stödjer en bild av att låga inkomster är en del av förklaringen till att många företagare inte sparar tillräckligt. En tysk studie av soloföretagare visade att 44 procent av männen och 46 procent av kvinnorna saknade pensionsförsäkring i företaget eller motsvarande privat försäkring. Slutsatsen var att många av de tyska solo-egenföretagarna hade en låg förmåga att spara till sin pension, och att de uttryckte en rätt så låg vilja till sparande (Fachinger & Frankus 2017).

I Finland sa 43 procent av de heltidsarbetande egenföretagarna att de uppfattade att de betalade in för lite till sin pension för att få en tillräcklig pension (n 1 348). Studien konstaterade att majoriteten av företagarna också var vad man kallade underförsäkrade. Detta gällde i synnerhet soloföretagare, de som upplevde att de hade för mycket arbete, och de med små inkomster. Även låg ålder och låg utbildning bidrog till ökad risk av underförsäkring. Det vanligaste svaret till varför man inte försäkrade sig tillräckligt var att man inte hade råd att betala större försäkringsavgifter. Två av tre företagare var av den åsikten. (Pensionsskyddscentralen 2020).

Brittiska Skatteverket HMRC kom i en mixed methods-studie 2018 fram till att egenföretagarna är kroniska lågsparare, eller ”under-savers” som de kallar dem, när det gäller formella pensionsprodukter. Endast 32 procent sparade i en privat eller arbetsrelaterad pensionsprodukt. Bland de bättre bemedlade var det dock relativt många som sparade både i pensionsprodukter och i egendom (HMRC 2018).

I USA upptäckte Joulfaian (2017) ett positivt samband mellan egenföretagares pensionsavsättningar och inkomst. En regressionsanalys kom fram till att en dubbelt så hög inkomst gjorde att den genomsnittlige företagaren i genomsnitt satte in 0,7 procentenheter mer av sin inkomst i pension.

5.5 Social påverkan på pensionsbesluten

Clark et al (2012) har i sin forskning undersökt brittiska tjänstepensionssparare och personer som sparar privat till sin pension. Eftersom de brittiska tjänstepensionsspararna måste ta ställning till hur och om de ska spara en del av sin lön från arbetsgivarna i tjänstepension påminner deras valsituation om den som liknar egenföretagarnas. Bägge grupper måste ställa sig frågan om det är bättre att använda pengarna nu eller i framtiden som pension. Studierna från deras forskningsprogram visar de att de brittiska pensionsspararnas intentioner och beteenden inte bara kan sättas i samband med finansiella kunskaper eller kognitiva egenskaper, utan också med en rad sociodemografiska faktorer och inkomst. Ett exempel är att till exempel låginkomsttagande ensamstående kvinnor i en undersökning visade sig vara speciellt obenägna att spara i tillgångar som de uppfattade som riskabla. De tenderade också oftare än andra att avfärda ekonomisk framtidsplanering (Clarke et al 2012, s 39). Det visade sig också att spararnas nära relationer hade en betydelse för pensionen då det verkade vara vanligt att basera sina framtidsplaner på vem man hade en nära relation med. Om man var sambo eller ensamstående och om ens livskamrat hade tjänstepension påverkade nämligen om någon hade valt en tjänstepension eller inte. Forskarna såg också tecken på att många briter föredrar råd från dem som de har en relation med snarare än från institutionella källor som myndigheter när de ska fatta beslut om sin pension (ibid, s 39).

5.6 Uppsatsens relation till den tidigare forskningen

För svensk del saknas en hel del pusselbitar för att förstå sparandet i gruppen småföretagare. Det är oklart hur olika typer av småföretagare skiljer sig åt, även om ett par studier pekar på att det är just soloföretagare och de med enskild firma som i genomsnitt sparar mindre än andra.

Den internationella forskningen tycks stärka intrycken om att det är de utan anställda som sparar minst. Misstanken om att det är ovanligare bland dem med små inkomster att spara till sin pension blir också tydligare med den internationella utblicken. Men även med den

internationella forskningen inräknad är den mestadels kvantitativt grundade bilden av hur och varför företagarna sparar som de gör oklar. Kausaliteten är ofta inte utredd och företagarnas egna ord och upplevelser utanför enkätalternativen finns inte med. Ulmestigs intervjustudie om kvinnliga företagare, socialförsäkringar och försörjningsrisker berörde visserligen pensionsfrågan, men fokuserade inte på den. Det har inte gått att hitta intervjustudier som försökt förstå företagarnas vägval i de svenska och de västerländska pensionssystemen, vilket denna uppsats försöker göra.

6 Teori och teoretiska begrepp

Teorierna och begreppen i uppsatsen behandlar beslutfattande och är främst hämtade från Carnegieskolan, men här redovisas också tankeströmningar beslätade med eller inspirerade av Carnegieskolan, till exempel delar av Kahneman och Tverskys beteendekonomiska begreppsapparat. En teoretisk ansats med koppling till arbetsmarknaden och ekonomin redovisas också även om källorna här bara indirekt behandlar beslut. Detta görs för att en stor del av empirin pekar ut ekonomin som en faktor som påverkar pensionssparandet.

6.1 Begränsad rationalitet

Carnegieskolan startade med att Herbert Simon på 40-talet gjorde upp med det neoklassiska ekonomiska antagandet om den rationelle aktören. Denne, tänkte man sig då, närmade sig beslut allsidigt och optimerande, även inför komplexa vägval. Carnegieskolan kan ses som en konstellation av nära kopplade idéer, hämtade från psykologi, statsvetenskap och sociologi, snarare än ett tydligt paradig. Den förknippas ofta med organisationsstudier, men sysselsätter sig i hög grad även med det individuella beslutsfattandet. En av skolans grundläggande premisser är att individen präglas av begränsad rationalitet (Gavetti et al 2007), som innebär att man betraktar rationaliteten i besluten som begränsad av människans kognitiva begränsningar.

I teorins tidiga form, då den ännu kallades ”Administrative theory” av Herbert Simon, kunde rationalitetens begränsningar härledas från:

* begränsad individuell kunskap

* selektiv uppmärksamhet som styrdes eller guidades av beslutsfattarens omgivning eller miljö

* otillräckliga preferenser (ibland kallade tvetydiga preferenser)

En annan central och gemensamma grund som skolbildningen fokuserar på, och som har relevans utifrån uppsatsens frågeställningar är den roll som rutinbaserat beteende och lärande har. Detta ligger i linje med den begränsade rationaliteten i den bemärkelsen att aktörerna lutar sig mot rutiner för att slippa att ta hänsyn till alla alternativ (Gavetti et al, 2007, s 525 - 529).

6.2 Satisfiering

Med tiden inneslöts de ovan nämnda rationalitetsbegränsningarna till en mer generell beskrivning av den begränsade rationaliteten, i en modell för vad som kom att kallas satisfiering (Gavetti et al 2007, s 526), en hopslagning av de engelska orden för satisfy (tillfredsställa) och suffice (tillräcklig).

Herbert Simon betonade här att ett beslut vanligtvis växer fram ur olika sökprocesser, snarare än att någon allsidigt försöker optimera sitt beslut med en förväntad maximal nytta i fokus. Att satisfiera innebär att vi som beslutsfattare ofta väljer det första beslutsalternativet som vi hittar och anser vara tillräckligt bra under vår sökprocess (Gavetti et al, 2007). Teorin som växte fram var en teori om ”människor som satisfierar, eftersom de inte är smarta nog att maximera”, som Simon själv uttryckte det (Simon 1957, s xxiv).

Tillsammans med James March skriver Herbert Simon senare att ”det mesta av det mänskliga beslutsfattandet, oavsett om det är individuellt eller organisatoriskt, är inriktat på upptäckter och val av tillräckligt tillfredställande alternativ, bara i exceptionella fall är beslutsfattandet inriktat på att upptäcka och välja det optimala” (March & Simon 1963, s 162).

6.3 Osäkerhetsundvikande

Carnegie-skolan arbetar också med begreppet osäkerhetsundvikande, eller ”uncertainty avoidance”, som en viktig förklaring till beslutsbeteende. I stället för att hitta säkra utfall, fokuserar organisationer och de beslutsfattande individerna där, ofta på att undvika osäkerheter. Ett osäkerhetsundvikande innebär att man väjer för att tolka en komplex situation, till exempel den avlägsna framtiden och dess eventualiteter, genom att i stället fokusera på beslutsfattareregler som prioriterar kortsiktig feedback. Beslutsfattaren undviker alltså själva frågeställningen om det långsiktiga resultatet och löser mer pockande problem först, i stället för att utveckla långsiktiga strategier. Hen undviker också tolkningar av vad

andra aktörer kommer att göra i framtiden. I stället skapas en hanterbar beslutsmiljö, vilken inbegriper ett undvikande av alla långsiktiga planer som beror på prediktioner av avlägsna framtida händelser (Cyert & March 1963).

6.4 Känsломässigt och heuristiskt-intuitivt tänkande

Flera beslutsteoretiker har byggt vidare på, eller utgått från, den begränsade rationaliteten. Socialpsykologerna och beteendekonomen Daniel Kahneman och Amos Tversky menar att människans rationalitet inte bara är kognitivt begränsad utan även gräddad av systematiska begränsningar (Clarke et al 2012). Människor måste därför använda olika tumregler och mentala genvägar för att hitta fungerande tillvägagångssätt och strategier när de ställs inför osäkra utfall. Dessa tumregler, eller heuristiska principer, är begränsade och hjälper oss att reducera komplexa bedömningar till enklare bedömningar. Ofta är tumreglerna användbara, men ibland leder de oss fel (Kahneman 2003).

Kahnemans senare forskning delar upp människans kognitiva system i två delar, å ena sidan en resonerande del som handlar om en medveten, till exempel matematisk och logisk, ansträngning, och å andra sidan ett intuitivt system. I det senare är bedömningarna spontana, ungefär som att man ryggat tillbaka inför en bit choklad som är formad som en kackerlacka (Kahneman 2003). När detta intuitiva beslutssystem går i gång agerar aktören inte utifrån vad denne förmår att beräkna utan utifrån vad han eller hon för ögonblicket råkar se. Detta system är associativt och känsломässigt laddat, och ofta styrt av vanans makt. Eller som Kahneman uttrycker det ”Aktörernas centrala karaktärsdrag är inte att de resonerar dåligt, utan att de ofta agerar intuitivt” (ibid, s 1451, s 1469). Med hänvisning till omfattande empiri kommer han fram till att det inte går att bortse från känsломässigt påverkade intryck och uppfattningar när människan tar beslut.

Här finns en koppling till Carnegieskolans tidiga tankar som också ser känsломässiga och sociala intryck som påverkansfaktorer. Människor kan inte veta och tolka allt som påverkar det man ska fatta beslut om och vilka konsekvenserna blir av ett visst beteende. I själva verket är kunskaperna om konsekvenserna av besluten alltid fragmentariska. Här måste då fantasi och föreställningsförmåga fylla i bristen på faktiskt upplevde känslor. Föreställningarna kan fästa ett värde på konsekvenserna, men dessa värden kan då bara bli ofullständigt tolkade. (Simon 1957 s, 81).

6.5 Subjektivt rationella beslut? - vidareutveckling av Carnegieskolan och kritik

Även om Herbert Simon är skeptisk till människans förmåga att rationellt optimera, säger han att sociologin och dess fokus på sociala roller riskerar att gå vilse om den inte lämnar det öppet för att vissa av beslutsfattarnas beslutspremissor är rationella i förhållande till sakliga och värderingsmässiga mål (Simon 1957, s XXX- XXXi). Uttryckt på ett annorlunda sätt, så utgick den tidiga Carnegieskolan och Simon ifrån att beslut föregår handling, och att besluten i sin tur utgår från fakta- eller värderings-baserade premisser som syftar till att uppnå vissa mål (Gow 2003). Man kan säga att inriktningen här utgick från att det finns en rationell intention. Enligt Simon är ett beslut subjektivt rationellt om det är i linje med de värderingar, alternativ och den information personen hade när hen fattade beslutet (Simon 1957, s 243 . Vad som är mest rationellt är alltså vad som mest bidrar till målen. Även om Simon underströk att en rationell aktör som tar optimala beslut inte existerar annat än i mycket enkla fall har Simon kritiserats för att han använder för mycket rationalitet i sin grundmodell. Detta eftersom han utgår ifrån att beslutsfattaren först utgår från fakta och värderingar, innan denne väljer väg.

Men hur mycket subjektivt rationella vi kan vara verkar bero på vem inom Carnegieskolan man frågar. Simons yngre kompanjon James March betonar att ett medvetet användande av rationella metoder när det kommer till mer komplexa utmaningar ofta leder till misstag (March 2006, abstract, 203). Han listar en rad komplikationer som gör att rationella beslutsmodeller ofta inte håller måttet. Förutom aktörernas okunskap, osäkerhet och tvetydliga preferenser lägger han bland annat till svårigheterna med att bedöma kausal komplexitet och mellanmänniska utbytesrelationer samt andra aktörers eventuella beslut och handlingar.

Som Gavetti et al (2007) noterar har senare teori och forskning som bygger på Carnegieskolan mer betonat rutiner och lärande än aktörernas intentioner att vara rationella. March har på senare tid till exempel lyft fram att beslutsfattande ofta är regelbaserat och att beslutsfattandets underliggande psykologi har mycket gemensamt med rutinbaserade vanor. March teoretiska vidareutveckling handlar här om att addera de nya vanedrivna modellerna för beslutsfattande till modellerna över begränsade men rationella intentioner (Gavetti et al 2007, s 529).

En mer kritisk ingång till att utgångspunkten i beslut är rationalitet har Lindblom (1959), som menar att det i alla fall i organisationer inte går att separera värderingar och val av metoder. Han menar att det är en brist att utgå ifrån att beslutsfattare först skapar ett tydligt mål, och sedan försöker besluta sig för de optimala metoderna. Målen springer ofta ur kompromisser som delvis är beroende av tillgängliga metoder, och delvis beror på tidigare fattade beslut som återkommande justerats. Mål och medel avhängiga och beroende av varandra. (Lindblom 1959, s 81).

Lindblom talar här enbart om organisationer. Det är dock viktigt att förstå att organisationer i den forskningstradition som Lindblom syftar på, är det som Lars Engwall i en minnesartikel över James March sammanfattar som "egenskaper och funktionssätt hos mänskliga system", snarare än intresseorganisationer. Det kan handla om "alla slags system för mänsklig samverkan, såsom företag, sjukhus, universitet, kommuner etc." (Engwall 2019, s 71).

Men även med denna vidare definition, kan man tänka sig att en del beslut fattas på ett helt annat sätt i organisationer än av enskilda individer. Men då det är individer som fattar beslut i organisationer, och att individer så gott som alltid ingår i nätverk av formella relationer, bedöms denna teoretiska traditions ofta förekommande likabehandling av individers och organisationers beslutsfattande vara relevant (se avsnitt 6.1, 6.2 och 6.3 för exempel). Mot bakgrund av detta är det intressant att även lyssna på invändningar mot beslutsrationalitet i organisationer.

En kraftfull sådan invändning gör Nils Brunsson. Han går ett steg längre än Lindblom när han säger att det inte bara är så att rationellt beslutfattande är ovanligt och svårt. Det är också en dålig grund för beslutfattande. Han kommer fram till detta genom att sätta fingret på att ett beslut oftast syftar till handling. Handlingskraften är i sin tur relaterad till förväntningar, motivation och engagemang. Ju starkare dessa tre faktorer finns inbakade i ett beslut, desto mer handlingskraft finns i beslutet (Brunsson 1982). Att vara en så rationell faktainhämtare som möjligt, vilket kostar tid och energi, kan gå emot en kraftfullhet och effektivitet i handlandet. Detta har i empirin visat sig gälla även strategiska beslut (ibid, s 30). "Effektiva beslutsprocesser bryter nästan alla regler för rationellt beslutfattande: få alternativ ska analyseras, bara positiva konsekvenser av de valda handlingarnas ska beaktas, och målen ska inte vara formulerade i förväg" (Brunsson 1982, s 33). För att underlätta valet av handling använder sig aktörerna av "ideologier", vilka är idéer eller kognitiva strukturer som de orienterar sig efter, och som andra kallar referensramar, myter eller strategier (ibid, s 38). Dessa ideologier får aktörerna att agera relativt snabbt utan att fastna i beslutsrationalitet med

alltför många beslutsalternativ. Här går det förmodligen att hitta ett släktskap med vad March kallar rutinbaserade vanor och vad Kahneman kallar tumregler. ”Ideologiernas” konsekvens, att endast fokusera på relativt få alternativ, är i viss mån också kompatibel med Carnegieskolans satisfiering som ju handlar om att endast beakta få alternativ inför sitt beslut. Men för Brunsson är inte dessa begränsningar en svaghet som den framställs i vissa av Carnegieskolans och beteendekonomernas texter. Eftersom tänkandet måste anpassas så att det gynnar handling är irrationellt beslutsfattande genom begränsade, fördomsfulla ”ideologier” nödvändiga ingredienser för organisationer i en komplex miljö (ibid, s 42).

6.6 Lokal och social påverkan på pensionsbeslut

Clarke et al (2012) har i sin forskning på brittiska pensionssparare inspirerats av Carnegieskolan, och främst Herbert Simon, men även av Kahneman och Tverskys beteendekonomiska begrepp. De har utvecklat ett perspektiv som i likhet med Simon utgår ifrån att individer i någon mån är rationella i förhållande till sakliga och värderingsmässiga mål. Trots detta betonar de, med inspiration av Kahneman (2003) att många människor baserar sitt finansiella beslutsfattande på intuition men kanske ännu mer på vana (Clarke et al 2012, s 6, s 23 - 24). Men de hävdar, med polemisk udd mot Kahneman och Tversky, att tumregler som bygger på individens kognition och begränsade rationalitet, inte räcker om vi vill förstå hur människor fattar beslut. De menar att vi måste beakta ”lokala relationer” ifall vi vill förstå människors beslut, något som alltså även gäller långsiktiga finansiella beslut. Med lokala relationer menar de mänskliga och relativt nära relationer, både i en social och geografisk kontext (Clarke et al, 2012).

6.7 Ekonomisk förmåga

Det har inte gått att hitta teorier som specifikt kopplar egenföretagares pensionsbeslut med egenföretagarnas ekonomiska förhållanden. Däremot förs, i bland annat Tyskland (Fachinger & Frankus 2017) och Storbritannien (Meager & Bates 2001) en akademisk diskussion om att en del av tillväxten av egenföretagare på de avancerade ekonomiernas arbetsmarknader består av människor som inte får arbete på den reguljära arbetsmarknaden. En del av denna nyare typ av småföretagare har små ekonomiska marginaler och löper därför en ökad risk att hamna i ekonomiska problem och undersysselsättning (Fachinger & Frankus 2017). Med tanke på att

många av dessa egenföretagare finns i botten av inkomstdistributionen, är de extra sårbara för att hamna i fattigdom som pensionärer, eftersom det åligger småföretagarna att själva spara till sin pension ifall de vill få lika bra pension som de anställda kommer att få (ibid). En liknande observation har gjorts i Storbritannien, där det skett en polarisering mellan välbärgade egenföretagare och fattigare egenföretagare. De sistnämnda har små besparingar och pensionssparar lite. (Meager & Bates 2001) Fachinger & Frankus kopplar utvecklingen i Tyskland till att många småföretagare inte uppfyller de två kriterier som garanterar dem ”en adekvat levnadsstandard fram till döden”, vilka är: a) en vilja till att spara och b) en förmåga att spara (Fachinger & Frankus 2017, s 247) .

6.8 Teoretisk modell och studiens förhållande till befintlig teori

En av frågeställningarna som teorierna pekar mot är om individer kan vara rationella i någon grad inför komplexa beslut. Här pratar vi inte om den neoklassiska ekonomins modellrationalitet där aktörerna har förmåga och kunskap att rationellt välja ett optimalt beteende utifrån sina mål. Att individer i regel väljer ändamålsenligt utifrån en optimerad och kalkylerbar egennytta har visat sig vara felaktigt. Inte ens de neoklassiska ekonomerna verkar i dag anse att den ekonomiska modellrationaliteten är en beskrivning av hur människor beter sig i verkligheten (Rizzo 2017). Detta har även poängterats i ett par artiklar att detta även gäller pensionssparande i bred mening (Kahneman et al 2005, Bodie & Prast 2011, Lundbergh 2017, ss 5, 34)

Däremot är samhällsvetenskapen inte färdig med frågan om det är värdefullt att arbeta rationalitet som en av flera förklaringsfaktorer för mänskligt beteende (March 2006, s 203).

Clarke et al menar till exempel att individer i någon mån är rationella i förhållande till sakliga och värderingsmässiga mål, men vänder sig mot teorier som menar att finansiellt beslutsfattande är relativt fritt från känslomässiga, sociala och kulturella kopplingar, alltså modeller där aktören är mer eller mindre renodlat rationell (Clarke et al 2012, s 8).

Det är alltså rationalitet utifrån en subjektiv referensram som kan bli intressant utifrån studiens frågeställningar, då vi utifrån en fenomenologisk synpunkt bara kan tala om rationalitet relativt ett ramverk av referenser, ett ramverk som är begränsat av aktörens kunskaper och preferenser (March & Simon 1958, s 159).

Mot bakgrund av detta är en fråga i studien om, och i så fall hur, den begränsade rationaliteten är verksam hos pensionsspararna? Härmed blir det viktigt att ställa frågor om hur

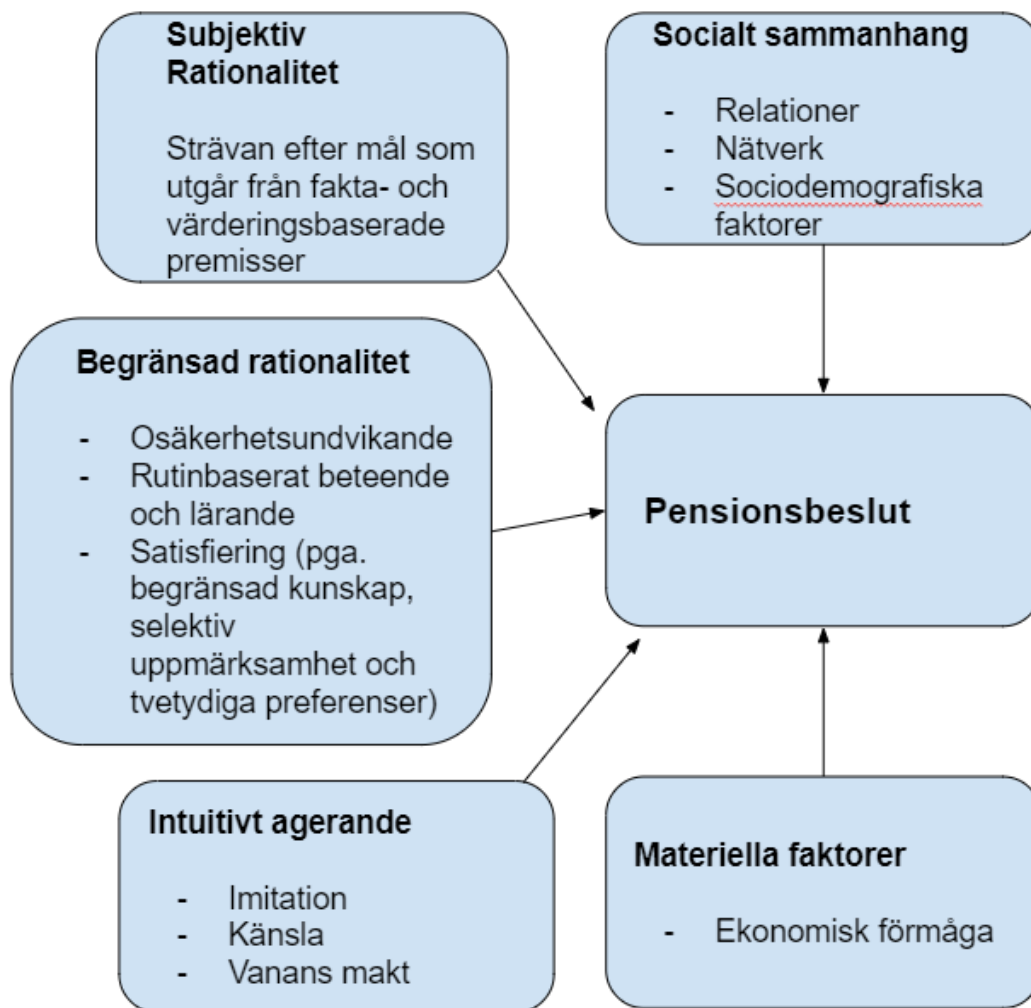
pensionsbeslutet kom till och även om egenföretagarna upplevt sitt beslut som relativt enkelt eller svårt, eftersom mycket talar för att rationalitet som beslutsstrategi bara fungerar i enklare fall (March 2006, 209-210).

Hur denna begränsade rationalitet kan uttrycka sig är redovisat som en egen kategori i den teoretiska modellen beskriven i figur 1. Detta utifrån att till exempel satisfiering är ett uttryck av den förmodade intentionen, en subjektiv och begränsad rationalitet. De kognitiva begränsningar som Kahneman och Tversky identifierat, och som bedöms vara relevanta för pensionsbeslut utifrån Clarke et als forskningsprogram, finns i en egen ruta. Den sociala kategorins påverkansfaktorer överlappar med de andra kategorierna men har också en egen ruta, ”Socialt sammanhang”, med hänsyn till a) tidiga intryck från denna uppsats empiri och b) Clarke et als värdering av att den sociala dimensionen har stor betydelse.

En del internationell forskare, och även Sjögren Lindquist & Wadensjö (2012) i viss mån, har gjort ekonomiska och arbetsmarknadsstrukturella tolkningar av sin egen och andras empiri. Detta har funnits med i förförståelsen från början. Finns det ett ekonomiskt-strukturellt mönster bakom vissa egenföretagares skrala sparmönster? I linje med detta har frågor ställts om varför informanten blev företagare. Inte minst för att de som blir företagare utifrån att de ser möjligheter torde ha bättre ekonomiska förutsättningar än de som blir företagare av nödvändighet, för att använda en vanlig terminologi i företagsforskningen (Sundin 2020).

I enlighet med studiens empirinära förhållningssätt har de ovan nämnda teorierna inte tillåtits att ta för stor plats under datainsamlingen, då frågeställningar och därmed möjliga tolkningar skulle kunna bli för mycket styrda åt en viss riktning på förhand. Det har här handlat om att, med Alvesson & Sköldbergs (2017) beskrivning av en mönsterfinnande abduktiv process, skaffa sig ”en allmän orientering i huvuddragen i det teoretiska och empiriska forskningsfältet, följt så snabbt som möjligt av ett språng in i ens egna empiriska material” (Alvesson & Sköldberg 2017, s 89).

Figur 1. Teoretisk Modell över tänkbara påverkansfaktorer inför småföretagarens pensionsparbeslut.

Kommentar till figur 1. Modellen i figur 1 är en enkel grafisk uppställning av tänkbara påverkande faktorer inför småföretagarens pensionsbeslut, och tar inte hänsyn till eventuella interaktionseffekter. En del av dessa begrepp fanns med i förförståelsen före intervjuerna, en del tillkom under intervjufasen och en del adderades först vid analysen.

7 Metod

7.1 Vetenskaplig metod

Metoden är kvalitativ. Eftersom studien är av explorativ karaktär är det särskilt gynnsamt med kvalitativa i stället för kvantitativa intervjuer. Det blir lättare att förstå fenomen inom en subjektivt upplevd kontext. Som Bradley et al (2007) skriver är det med en kvalitativ metod också lätt att hitta och undersöka kopplingar mellan begrepp och beteenden, samt att generera och förfinas teori. En annan fördel med en mindre strukturerad metod när respondenternas egna tankar och upplevelser står i fokus, är att de löst strukturerade intervjuerna ger utrymme för fylliga och detaljerade svar. En tredje fördel är att informanterna kan intervjuas flera gånger (Bryman 2002), till skillnad från exempelvis i en enkätundersökning.

Tillvägagångssättet har varit att via intervjuer samla in data i en process som är inspirerad av grundad teori och dess ursprungliga riktlinjer: teoretiskt urval i syfte att uppnå teoretisk mättnad, en betoning på induktiv analys och fullt fokus på att gå på djupet i det undersökta fältet (Deterding & Waters 2018). En huvudtanke med denna teoribildning är att författaren låter empirin styra teorin och inte tvärtom. I synnerhet har två av de drag som grundad teori har ärvt från den symboliska interaktionismen använts som grund för uppsatsen. För att använda Alvesson & Skjöldbergs terminologi är den explorativa funktionen använts, där datainsamlingen har tillåtits att vara flexibel, och där principerna för urvalet revideras succesivt under forskningsprocessen. Även pragmatismen, att hålla sig så nära den praktiska, empiriska verkligheten som möjligt, har använts (Alvesson & Skjöldberg 2017, s 83 – 85).

Att forska utan några teoretiska förkunskaper är dock en orimlig och ohållbar tanke, om man inte forskar om något helt nytt (Ahrne & Svensson 2015, s 13). Utgångspunkten är alltså snarare abduktiv än strikt induktiv, vilket följer av att det finns en viss förförståelse via de ramar som tidigare forskning och en del teori föreslagit redan innan intervjuerna. Dock har arbetet utförts i anda av nyfikenhet, i syfte att som Karen Davies formulerar det, få ”nya idéer och impulser som i sin tur kan leda till en helt ny teoretisk förståelse eller revidera gamla tankar” (Davies 1999, s 130).

7.2 Empirisk metod

Småföretagarna har rekryterats genom efterlysningar i facebookgrupper där många egenföretagare finns (två rekryterade), samt via tre intresseorganisationer, (två rekryterade via kontakt med fackförbund och en från en småföretagarorganisation). I ett fall har en bekant tipsat om en intervjuperson i målgruppen och i ett fall hittades en småföretagare via en text på nätet.

Undersökningen har genomförts genom enskilda intervjuer via internetappen Zoom och telefon. Detta eftersom frågeställningen bedömdes innehålla en rad möjligen känsliga inslag om ekonomi, och känsliga ämnen kan vara olämpliga för fokusgrupper (Qu and Dumay, 2011). Dessutom gjorde förekomsten av en pågående pandemi det omöjligt att av etiska skäl genomföra fokusgruppsintervjuer. I första hand eftersträvades Zoom, men om informanten kände sig obekvämt med detta gjordes intervjun på telefon, och tre av informantintervjuerna skedde via telefon.

Intervjuerna skedde i syfte att samla data utifrån huvudfrågeställningen, och sedan i ett första analysstadium generera hypoteser från data (Öberg, P 2015, s 65), för att sedan i ett avslutande skede analysera om dessa ter sig rimliga i förhållande till materialet i sin helhet och befintlig teori. Hypotesprövningen skiljer sig alltså från den som är vanlig i statistisk metod, där prövningen handlar om ett att verifiera eller förkasta hypoteser (Guvå & Hylander 1998).

7.3 Genomförande

Intervjuguiden var semistrukturerad och intervjuerna genomfördes med en betoning på lyhördhet och improviserade följdfrågor. Detta för att, med Qu and Dumays (2011) terminologi öka möjligheten att: a) etablera kontakt och samförstånd b) omformulera frågor och därmed minska risken för att intervjuaren och intervjupersonen inte har samma förståelse av orden och begreppen och c) komma närmare upplevelser av en komplex verklighet.

Intervjuerna utfördes med hjälp av två intervjuguider, en för gruppen småföretagare i pensionsåldern, och en för företrädare för organisationer som företräder egenföretagare.

Åtta småföretagare och två organisationsföreträdare intervjuades, de sistnämnda i egenskap av experter. En intervju uteslöts dock ifrån datamaterialet då informanten visade sig mestadels ha varit en företagare med cirka 50 anställda. Samtidigt hade hans soloföretagande varit av hobbykaraktär. Han befann sig alltså långt ifrån både uppsatsens fokus på de minsta

företagen, och långt ifrån en av SCB:s definitioner av småföretagare som sätter en gräns på 20 anställda (SCB 2020c).

Kvar blev sju informanter. Då uppföljande och kompletterande intervjuer gjordes med fem av dessa blev det sammanlagt tolv informantintervjuer. Samtalen pågick i mellan 44 minuter och 1 timme och 44 minuter, medan de kompletterande intervjuerna var kortare, uppskattningsvis mellan 15 minuter och 30 minuter.

Förhållningssättet var i huvudsak neutralt. Målet har varit att inte framhäva någon form av auktoritet, att inte argumentera och att avstå från att ge råd och moraliska förmaningar, vilka är beprövade, tämligen tidlösa och användbara regler (Eriksson Zetterquist & Ahrne 2015, s 37). Ledande, värderande och retoriska frågor undveks i möjligaste mån, då viktiga delar av den intervjuades perspektiv annars skulle kunna hämmas eller blåsas upp.

Den i huvudsak neutrala inriktningen har dock inte fullföljts till 100 procent. Den har inte hindrat instämmande och smått värderande inflikningar, som till exempel ”ja det där har jag också reagerat på” och ”intressant”. Dessa mindre avvikelser var ett sätt att få den intervjuade att känna sig bekväm och avslappnad och dessutom ge intervjun karaktären av ett samtal som styrs av nyfikenhet och inte bara ett formellt avprickande av frågeställningar. Detta ligger också i linje med eftersträvandet av ett gott samtalsklimat eftersom det här, som i all kvalitativ intervjuforskning, är centralt att det finns en god relation mellan intervjuare och intervjuad. Framför allt handlar detta om att ingen informant vill berätta öppenlydande om det inte verkar finnas ett empatiskt och genuint intresse hos intervjuaren (Öberg 2015, 61).

För att stärka förbindelsen och bygga upp ett förtroende berättade jag lite om mig själv, att jag förutom att vara student är frilansjournalist och att jag skrivit lite om pensioner, vilket också är ett avsteg från den neutrala observatörens roll. Att jag nämnde mitt yrke var viktigt för att kunna skapa och bibehålla förtroende. Om någon informant skulle googla på uppsatsförfattarens namn, skulle det se ut som om de blivit kontaktade av en journalist, snarare än en student.

Intervjuguiderna modifierades något under arbetets gång, eftersom nya betydelsefulla frågeställningar identifierades under intervjuandet. Viktiga nya frågeställningar och frågor togs upp i kompletterande intervjuer med dem som intervjuades tidigt i arbetet. Dessa frågor är markerade med tillagd i intervjuguiden.

Alla ord som rör ämnesområdet har transkriberats och även det som kan tänkas påverka pensionssparandet indirekt. Utvikningar om för ämnet uppenbart ovidkommande saker, till exempel detaljer ur släktingars liv eller utseendet på ett hus har utelämnats. När informanterna hoppar över småord har jag lagt till dem i citaten för förståelsens skull, och markerat detta med parentes. För en av respondenterna, som har utländsk bakgrund, har jag även rättat tempus i de fall det blev fel och skulle hindra förståelsen.

Från början siktade studien på att, i ett underordnat syfte, även ge en tydlig bild av hur informanterna upplever att ekonomin blev när de trädde in i pensionsåldern, och det förklarar frågorna i intervjuguiden om detta. Detta bi-syfte övergavs på grund av tids- och utrymmesbrist. Hur informanterna ser på sin ekonomi i dag finns ändå med i kortfattad form i slutet av livssparhistorierna. Tanken är att det kan bidra till förståelsen av hur de ser tillbaka på sitt pensionssparande.

7.4 Reflexivitet

Som Karen Davies påpekar har en forskare alltid med sig ”teoretiska tankar och idéer – även om de inte är färdigformulerade när man kommer ut på fältet”, och detta påverkar medvetet eller omedvetet både insamling och tolkning (Davies 1999, s 130). De teorier som i huvudsak präglat undersökningens första fas är den tidiga Carnegieskolans beslutsteorier, inklusive både vidareutvecklingar och invändningar mot denna teoribildning, samt den tidigare forskningens betoning på ekonomi, arbetsmarknad och inkomst.

Till detta kommer min egen förståelse av ämnet som bottnar i mina egna erfarenheter av att arbeta som egenföretagare i en bransch där de ekonomiska marginalerna ofta är små.

Dessutom kände jag till från mitt tidigare arbete som journalist hur komplext pensionssparandet är, och att det är svårt att förstå pensionssystemets alla delar och pensionsprodukterna på marknaden. Dessa intryck har förstärkts av diskussioner med bekanta och soloföretagande kolleger. Dessa erfarenheter kan ha påverkat resultatet på så sätt att jag möjligen har varit mer enveten i att få svar på frågor om respondenternas ekonomi, än om till exempel familjeförhållanden har påverkat sparbesluten. Att flera av de intervjuade tar upp närstående som en influens på pensionsparbesluten var dock inte något som jag hade föreställt mig förrän jag gjort tre intervjuer.

7.5 Analysmetod

Analysen skedde dels via kodning av nyckelord och nyckelmeningar eller nyckelbisetser som sedan kategoriserades, vilket gav en bild av vilka kategorier av upplevelser och uppfattningar som var vanliga respektive ovanliga. Denna ytkategorisering skedde abduktivt på så sätt att en del av dessa kategorier fanns med från början genom inläsning av teori. Andra tillkom under kodandets och analyserandets gång, till exempel kategorierna som rörde respondenternas nära relationer och misstro mot pensionsmarknaden. Ett PM-skrivande, där olika teman problematiserades och relaterades, tog vid efter kodningen.

7.6 Urval av respondenter

Urvalet har skett utifrån frågeställningarna Hur och Varför egenföretagare med inga eller få anställda sparar till pensionen som de gör, mot bakgrund av att det finns en diskussion om att egenföretagare är en riskgrupp för låg pension då de antas spara för lite. Därför har det ansetts som viktigt att få med de grupper som empirin föreslår sparar minst, det vill säga soloföretagare, och rekryteringen riktades också in mot denna grupp.

Intervjupersonerna skulle dessutom:

- * ha bött en stor del av sitt liv i Sverige för att de ska ha en tydlig koppling till det svenska pensionssystemet.
- * under en betydande del av sitt liv, minst 10 år, ha varit egenföretagare. Detta för att se till att betydelsen av frånvaron av tjänstepension kan bli stor.
- * påbörjat sitt uttag av allmän pension. Denna definition av att vara i pensionsåldern har valts före den mer etablerade definition av att vara pensionär, som är att jobba mindre än 50 procent och att vara i pensionsåldern. En sådan definition skulle dock missa dem som jobbar vidare av ekonomiskt tvång.
- * ha en tydlig småföretagarkaraktär, det vill säga att de inte huvudsakligen haft många anställda under någon längre tid.

Två personer som anmälde sitt intresse valdes bort före intervjuerna. En på grund av att denne var en bekant till mig, vilket skulle kunna försvåra både en i huvudsak neutral hållning samt möjligen göra att den som svarar på frågorna skulle hålla inne med vissa svar i oro över att

studien kunde läcka information till gemensamma bekanta och en person för att han ännu inte börjat ta ut allmän pension.

För studiens skull har ett urval som styrts av en snäv operationell definition av småföretagare eller egenföretagare setts som både oönskad och kontraproduktiv. Förutom att det skulle hindra den explorativa ansatsen, skulle det skapa stora urvalsproblem då många egenföretagare under yrkeslivet går in och ut ur de olika typer och definitioner av småföretagare som finns. En person kan till exempel börja som soloföretagare, sedan skaffa sig en anställd, vilket gör hen till en ”mikroföretagare”, enligt en viss SCB-definition (SCB 2020b). Om hen skaffar sig ytterligare tio anställda blir personen ”småföretagare” enligt en annan SCB-definition som dessutom säger att småföretagare har mellan 1 och 20 anställda (SCB 2020c).

Av de sju informanterna var fyra nästan till uteslutande del soloföretagare under sina företagår. De tre andra hade haft mellan två och som mest 14 anställda, men alla har haft erfarenhet av soloföretagande någon gång under karriären.

Studien har eftersträvat en bredd i de intervjuades bakgrund vad gäller kön, utbildning och nationellt ursprung, då tidigare empiri har föreslagit att detta kan ha betydelse för pensionssparande och pensionsnivåer generellt i befolkningen. Dessutom har studien eftersträvat att få med dem med erfarenhet av fysiskt arbete, då detta kan påverka pensioneringsålder och planering inför pension.

7.7 Metodens begränsningar

Eftersom antalet intervjuer i denna och andra kvalitativa intervjustudier av nödvändighet är relativt få kan inte resultat i form av mönster och attityder generaliseras i statistisk mening till gruppen pensionerade småföretagare i Sverige. Däremot generaliseras informanternas upplevelser teoretiskt i och med att deras erfarenheter tolkas med generella begrepp, i ett teoretiserande grundat i data, vilket också är målsättningen med grundad teori (Öberg, 2015). En annan begränsning är att vissa av informanterna berättar om förhållanden som ligger relativt lång tid tillbaka i tiden, och detta kan ibland påverka exaktheten i uppgifterna. En del saker har helt enkelt glömts bort. Det kan handla om den exakta nivån på sparandet för vissa, och vilka som påverkat pensionsbesluten för andra.

7.8 Etiska frågor

Inga känsliga personuppgifter, som de definieras av dataskyddsförordningen, har samlats in. Dessa är uppgifter om till exempel en persons sexuella läggning, politiska åsikt eller religiösa övertygelse. Däremot har så kallade harmlösa personuppgifter hanterats, som namn, kontaktuppgifter och ålder.

I enlighet med god forskningssed har anonymitet utlovats och värnats. Ingen utom uppsatsförfattaren kommer att veta vem som uttalat sig och beskrivs i uppsatsen.

Intervjuerna skrevs ut i pseudonymiserad form på egen dator, och vilken pseudonym som hörde ihop med vilket namn framgick endast i a) en fysisk kodbok och b) i min krypterade hemkatalog på Södertörns server. Alla informanternas utsagor återges också i pseudonymiserad form, det vill säga att det inte är deras namn som används i texterna. Ett par detaljer om de intervjuade, som mer exakta uppgifter om yrket eller informantens ursprung, har i vissa fall ändrats så att ingen identifiering ska kunna gå att göra. Detta har kursiverats.

Varje intervjudeltagare fick inledningsvis frågan om det är ok med denne att intervjuerna spelades in, vilket alla godkände. Informanterna gav sitt samtycke antingen via att innehållet i en samtyckesblankett lästes upp och godkändes under inspelningen eller att de undertecknade fyllde i en utskriven samtyckesblankett. De fick också reda på att inspelningarna och den insamlade datan raderas efter godkänd examination.

Intervjupersonernas informerades om att all information i uppsatsen presenterades i anonymiserad form, och att de närsomhelst kunde avbryta sin medverkan. De fick också ge sitt godkännande till att namn, telefonnummer och e-postadress förvarades på en server på Södertörns Högskola under arbetets gång, och att dessa uppgifter liksom intervjuerna skulle raderas när arbetet var över.

8 Resultat

Resultatavsnittet börjar med en kort sammanfattning av hur de intervjuade har sparat utifrån nivåer och uthållighet. Därefter redovisas i tur och ordning lågspararnas, de ambivalentas och högspararnas sparhistorier för att avslutas med den okategoriserbara informanten Glenn. De kortfattade sammanställningarna utifrån intervjuerna utgår utifrån tre frågor: varför informanten blev företagare, hur denne har sparat och varför de har sparat som de gjort. Ett par meningar finns dessutom med om hur de upplever sin ekonomi i dag. Därefter beskrivs de vanligaste temana och begreppen i intervjuerna som de dyker upp utifrån hur informanterna resonerar kring sitt pensionssparande

8.1 Hur de sparar – kort sammanfattning

Alla sju informanter har någon gång eller under hela företagarkarriären sparat till sin pension. Men endast två av sju intervjuade har sparat på en sådan nivå att det kan göras troligt att de ligger nära en nivå där de kompenserar för de anställdas tjänstepension i samma yrke eller löneläge. Resterande fem har antingen sparat under en sådan nivå eller avbrutit sitt sparande minst fem år före sin pensionsålder, eller bäggedera. Två av dem har sparat mycket lite under sina år som företagare.

Tre typer av sparare kan identifieras:

- * **lågsparare** = sparade långt under det som motsvarar en tjänstepension
- * **ambivalenta** = sparade mycket men upphörde med sparandet
- * **högsparare** = regelbundna och uthålliga tjänstepensionskompenserare

De vanligaste skälen som uppges till att inte spara tillräckligt och kontinuerligt är brist på kunskap, att inte tänka på pensionen och i viss mån misstro. Dessa skäl är vanligast förekommande hos lågspararna, och i viss mån även hos de ambivalenta.

Hos högspararna går endast att hitta enstaka erfarenheter av brist på kunskap och att inte ha tänkt så mycket på pensionen. Ekonomin har betydelse för några av företagarna. Två av de intervjuade, de två lågspararna, sätter explicit det låga sparandet i samband med en dålig eller instabil ekonomi.

Pensionsbesluten tas dessutom ofta under social eller professionell påverkan. Påfallande ofta är det någon i familjen eller en bekant som har påverkat besluten. Sparformen som använts är främst pensionsförsäkring. Även annat privat pensionssparande förekommer. Bara en nämner

boendeplanering som en del av strategin inför pensionen. Ingen nämner allmänt sparande på konto eller i aktier och fonder som en pensionsstrategi.

Tabell 1. De intervjuade utifrån sparmönster

Högspare: Elisabeth, Reine	2
Lågspare: Viktor, Jonas	2
Ambivalenta: Mitra, Berit	2
Övriga: Glenn	1

Kommentar till tabell 1. Av de sju intervjuade var två ”högspare”, vilket här definieras som regelbundna tjänstepensionskompenserare. Två var ”lågspare”, vilket här definieras som att de sparade långt under det som motsvarar en tjänstepension för någon i samma yrke eller löneläge. Ytterligare två var ”ambivalenta”, vilket betydde att de sparade relativt mycket men att de avbröt sitt sparande en längre tid före sin pensionsålder. En intervjuad, under kategorin ”övriga”, sparade regelbundet, men det var svårbedömt hur mycket det var, och han avbröt sparandet på grund av en branschkras.

8.2 Informanternas sparhistorier

Lågsparna Viktor och Jonas

Viktor, 67, musiker, egenföretagare under hela livet, och ibland tillfälligt anställd
(lågspare)

Viktor har försörjt sig som musiker till och från under hela yrkeslivet. Han har spelat, arrangerat konserter och arbetat med att ge ut skivor. Genom att starta företag blev han mer likvid, det vill säga att han fick mer pengar att använda i sin verksamhet. Under ett tag var han kompanjon i ett litet tjänsteproducerande bolag i en annan bransch, och då var det var uppdragsgivaren som ville att han skulle ha F-skattsedel.

Under större delen av sitt liv har han haft ganska dåligt med pengar. Under fem till sex år sparade han 200 kronor i månaden i en pensionsförsäkring. Efter en separation blev ekonomin återigen skakig. Dessutom upplevde han att investeringen inte gick bra. Han slutade att spara i 45-årsåldern. På frågan om han hade kunnat spara mer, svarar han kanske.

”Men då hade jag behövt leva lite för påvert, och det var jag inte beredd att göra, och då pratar vi inte om några stora utsvävningar utan mer om att köpa hem lite god mat ibland, laga mat

till mig och föräldrarna, eller mig och ungarna. Inga stora grejer, eller nåt sånt där, men det har inte varit så där att jag kunnat sätta undan 1000 – 2 000 i månaden”.

Han ångrar i viss mån att han inte sparat mer, och säger att om han vetat vad han vet i dag hade han satt in åtminstone ett litet belopp hela tiden, och detta även i tider av ekonomisk osäkerhet.

Han har visserligen bara garantipension i dag, men tack vare två deltidanställningar har han en relativt god ekonomi. Utan anställningarna skulle familjen inte kunna bo kvar i den relativt stora lägenheten de har, med ett hemmaboende barn.

”Det hade ju varit skönt om jag inte behövt jobba, utan jobba bara för att det är kul, det hade varit bra, men jag tycker inte det är besvärligt att göra de här jobben för jag tycker det är roligt”.

Jonas, 73, frilansjournalist, soloföretagare i 13 år (lågspare)

Jonas startade firma i relativt hög ålder efter att ha arbetat på en myndighet under många år. Han var inte längre så attraktiv på arbetsmarknaden då han fick ett erbjudande om att ingå i en paraplyorganisation av små firmor, som i sin tur skulle få större uppdrag. Han tänkte knappt på pensionen under företagareåren, en tid som innebar upp- och nedgångar i ekonomin.

”Det är ändå inte så precis att det i goda dagar, att det fanns så mycket att stoppa undan...så va...det kom lite bort där/.../jag tänkte mig inte in i så mycket hur det skulle se ut den dagen då man stod där bara med pension”.

Men han sparade ändå en liten summa, 500 kronor i månaden, under cirka tio års tid. Det gjorde han för att pensionssparandet gjorde det möjligt för honom att ställa sig i den bostadskö som försäkringsbolaget tillhandahöll och som krävde ett visst sparande.

När han ser tillbaka på det säger han att han borde sparat mer, och tänkt mer på pensionen.

”Det är väl naturligtvis klokt att tänka på det, där har jag väl gjort fel kan man säga egentligen...det kanske är rena turen då att jag fått en liten skärv här och där och kunnat hålla undan”, säger han och syftar på vissa mindre jobb han gjort under åren som pensionär.

Pensionen räcker till, men inte mer än så, säger han om sin situation i dag. Till sin hjälp har han pengar kvar från en bostadsförsäljning tidigare i livet och att han har en sambo som jobbar.

De ambivalenta, Mitra och Berit

Mitra, 70, konstnär, soloföretagare under i stort sett hela yrkeslivet (ambivalent sparare)

Mitra har sålt konst via gallerier och att tagit uppdrag åt beställare under i princip hela sitt liv, i Sverige och utomlands. Företagare blev hon för att det är så man försörjer sig som konstnär. Drivkrafterna har varit friheten och möjligheten att arbeta kreativt. Bortsett från att varit lärare ett kort tag, har hon hela tiden arbetat som egenföretagande konstnär, vilket hon gör än i dag.

”Jag älskade att undervisa eleverna, men jag tycker inte om, vad kan man säga, möten och tjafs och sådant/.../det tar mycket kraft, det tar mycket tid”.

Under större delen av sitt yrkesliv tänkte hon i princip inte på pensionen. Ändå började hon pensionsspara vid 40, och det i två olika pensionsförsäkringar. Vid denna tid gick ekonomin bra. Hon minns inte om det var någon som gav henne råd om att spara, men ungefär då bestämde hon sig för att stanna i Sverige. Efter några år dubblerade hon sparat. Sparbolagens budskap var att hon skulle kunna få 8 000 kronor extra varje månad som pensionär.

När hon började närma sig 60 års ålder blev ekonomin ansträngd och hon tog ut pensionsförsäkringarna på fem år, vilket alltså innebar att hon avslutade sitt sparande. Den ena försäkring hade utvecklats mycket sämre än den andra och utbetalningarna hamnade på totalt på mellan 2 000 och 3 000 kronor i månaden. När dessa pengar var slut blev ekonomin ansträngd igen.

Idag går ekonomin upp och ned, ibland känns det som ett akut problem, men det har hittills gått över, bland annat tack vare stipendier. Hon arbetar vidare för att hon vill det.

”Jag tänker inte på ekonomin utan det är bara lusten. Jag tycker om att arbeta vidare, så är det ...arbete är mitt liv. Om jag inte jobbar känns det dött”.

Berit, 72, frisör och butiksinnehavare, med och utan anställda i 20 år (ambivalent sparare)

Berit utbildade sig till frisör men tog anställning i en butik, som hon efter några år tog över. Under 80-talets bankkras, var hon tvungen att lägga ned firman. Långt senare fick hon en fråga om att köpa en frisersalongsverksamhet, vilket hon också gjorde.

Som butiksinnehavare fick hon kontakt med ett par killar som hon kände och som sålde pensionsförsäkringar.

”Jag tyckte de var bra. Men...jag var ju inte så gammal då inte. De sa ”det kommer att bli en bra slant när du blir pensionär”, sa de. Ja, ja. Så ok, jag betalade varje månad.”

När hon tackade ja hade hon endast vad hon kallar ”ett hum” om pensionsförsäkringar och pensionssparande samt en begränsad kunskap som växt fram genom hennes sociala och professionella nätverk.

”Jag umgicks mycket med folk och företagare, man hörde och lyssnade och pratade med en del”.

Hon kommer inte ihåg hur hon kom fram till summan hon sparade, 3 000 kronor i månaden.

Kommer du ihåg om det var svårt att bestämma sig eller inte?

”Nej, jag brukar inte ha det, det är oftast om jag blir arg, då jäklar kan jag säga upp allting, jag kan ha humör ibland”.

Så skedde också. Inspirerad av sin son avslutade hon sparandet efter cirka tio år, då hon blev förbannad på avgifterna som togs ut för sparandet och över att värdet på besparingarna sjönk.

Därför bestämde hon sig när hon drev ett företag för andra gången att avstå pensionssparande.

Hon beskriver det som att hon har varit dåligt insatt i pensionsfrågan.

”Det enda som är fel med mig, (det) är att jag läser aldrig klart någonting, det värsta jag vet är att läsa paragrafer och så.

Hon anser att hon klarar sig bra på sin allmänna pension och de cirka 3 000 kronorna från pensionsförsäkringen. Hon jobbar lite ibland för att hon tycker att det är roligt att jobba, men ”det är inte så att det är ett jäkla måste heller”.

Högsparrarna Reine och Elisabeth

Elisabeth, 65, frilansjournalist, soloföretagare i 31 år (högsparrare)

Elisabeth är en av dem som tänkt mest på pensionen av de intervjuade. Redan innan hon startade sin enskilda firma hade hon ett privat pensionssparande.

Att ekonomen Elisabeth sadlade om till att bli journalist med F-skatt berodde dels på att ett av hennes barn föddes med funktionsnedsättning och att hon inte kunde jobba som hon tidigare hade gjort, och dels på att egenföretagandet var ett naturligt inslag i hennes familj.

”Hur tänker man på pension? För det första kommer jag från en familj som alltid har tänkt på sådana här saker. Och på 80-talet började det blev väldigt aktuellt med pensionssparande. Det var skattegynnade och liknande, så jag hade ju redan innan privat pensionssparande”.

Hon utökade sitt pensionssparande som företagare. En orsak var att hon upptäckte att hon som föräldraledig fick sämre pensionsavsättningar än tidigare, men också för att hon kände sig utsatt.

”Jag fick en son med en funktionsnedsättning, och jag upptäckte att samhället inte ger det stöd man kan förvänta sig, och jag förstod att jag inte kunde jobba som förut, och att det var osäkert hur mycket jag kunde jobba i framtiden/.../vilket gjorde att jag ökade nivåerna på pensionsinrättningarna”.

Hennes ursprungliga pensionsplan, som byggde på det gamla statliga systemet om att räkna på de 15 bästa inkomståren, hade också gått om intet då det nya pensionssystemet infördes.

Under småbarnsåren blev det tuffare ekonomiskt.

”Jag sparade ändå...men jag har haft en lite bättre situation än många andra. Jag har haft i ingångsläget en bättre ekonomi och bättre löner än många andra”.

Att hon sparade som hon gjorde berodde också på att hon gett andra råd då hon arbetade på bank, samt hennes familjetradition, där många inom släkten pratat mycket om ekonomi och pension.

Hon är ”mer än nöjd” med sin pension i dag, vilket delvis beror på att hon får en bra tjänstepension från sina tidigare anställningar.

Reine, 64, serieentreprenör, med och utan anställda under 20 år (högspare)

Med friheten som drivkraft har Reine startat och drivit företag under hela sitt liv, även om han länge hade anställningar på marknadsavdelningar. När han fyllde 50 år blev han sin egen på heltid inom byggbranschen. Han var länge passiv och okunnig i pensionsfrågan och kopplar det till det gamla systemets löfte om en bra pension, det vill säga ATP-systemet.

”I och med att jag inte varit så insatt i detta och inte hade kunskapen, så trodde jag på detta. Att man får ungefär 80 procent av sin inkomst i pension”.

Att han blev en högspare, berodde på ett tydligt råd.

”Min revisor sa (att) ”du måste pensionsspara annars är du rökt”...så jag hade tur med detta, att de var väldigt bestämda, de tog i lite”.

Revisorns råd gjorde att han började spara 5 000 kronor i månaden, ungefär när han fyllde 50. Något år krävdes det att han gick ned i lön för att kunna behålla denna nivå.

”Det var ett svårt år också, då jag inte kunde ta ut någon direkt lön/.../ men då gick det fortfarande ut pengar i pension, och hade jag då stoppat så är det inte säkert att jag kommit i gång igen, och det är jag väldigt glad för, att jag var lojal mot den pensionsplanen”.

Han jobbar i dag som konsult för ett av sina gamla bolag som han sålt. Han har inga planer på att sluta jobba, men det är inte framför allt av ekonomiska skäl, utan för att han ”är rätt säker på att om jag ska leva länge då måste jag känna mig behövd, då gäller det att inte att köpa gästavar och gå mot döden”. Han är nöjd med sin ekonomi, även om den allmänna pensionen inte är så stor. Under 2021 kommer han att påbörja uttaget från den tjänstepension han lät teckna via sitt företag.

Övrig sparkategori

Glenn, 87, taxiåkare, med 0 till 2 anställda under 26 år

För Glenn var livet som taxiföretagare länge ekonomiskt ljust och han hade två anställda. Han tänkte inte så mycket på pensionen under företagaråren.

Till slut bestämde han sig ändå för en pensionsförsäkring. Han minns inte riktigt hur det gick till, men han erinrar sig att ”han ville gardera sig och ha det bra även i framtiden”, och att han nog ringde runt och undersökte olika alternativ. När han var cirka 60 år drabbades taxibranschen av en kris, vilket blev omvälvande för honom både ekonomiskt och personligt.

”Jag var av den typen att jag kunde prata med folk, och så vidare. Plötsligt så är man en sur jävla åkare, va, och det fick man höra också: ”du är sur!”. Det var jag inte ensam om att höra, det var flera som fick höra det. Det var en otrolig förändring, en otrolig förändring”.

Han behövde pengar och började ta ut sin privata pensionsförsäkring, vilket också innebar att han upphörde med inbetalningarna.

”Jag hade inte behövt göra detta om jag hade kunnat jobba mer, men åldern tog ut sin rätt, och det var inte lika roligt att köra nätterna, eller dagarna, i och med att inkomsterna sjönk/.../vi satt ju på stationerna och pratade i timtal utan att få några körningar”.

Han gick från att ha två anställda till att starta ett handelsbolag, där han blev en av två delägare utan anställda. Dessutom ansökte han om något som på den tiden hette förtida uttag av allmän pension. Han fick det med det sänkte hans statliga pension livet ut.

Företaget gick aldrig bra igen. Han blev heltidspensionär, men led svårt av sysslolösheten och började dela ut tidningar. Därefter blev han parkeringsvakt, vilket han var tills han fyllde 84 år. Han har en ”låg pension”, vilket är garantipension, men får ut lite pengar från sin frus livförsäkring och lite tjänstepension från anställningar tidigt i livet. Pengarna från pensionsförsäkringen är slut sedan länge.

8.3 Teman

8.3.1 Kunskaps- och informationsbrist

På frågan som rör hur man tänkt kring sin pension i egenskap av företagare är det sex av de intervjuade som säger av de inte visste tillräckligt om pensionssparande eller att de var dåliga på ekonomi och sparande under hela eller delar av sin företagarkarriär.

Musikern Viktor säger till exempel att han inte kunde något om pensioner förrän sent i livet, då han började arbeta åt en organisation där kunskapen om pensionsfrågorna hölls levande. På de starta-eget kurser han gick i början av karriären fanns ingen information. Han ägnade så gott som ingen energi åt pensionsfrågan. ”Jag hade inte tanke på det. Jag kunde inget om pensioner”, säger Viktor.

Berit säger att kunskapen var knapp, och att hon inte har varit ”så mycket insatt i det ekonomiska”. Mitra säger att hon generellt sett är dålig på att ”räkna pengar”. Även Jonas ger en bild av ihållande kunskapsbrist:

”Jag har alltid känt mig väldigt .. som någon som inte kan något om ekonomi och jag är en humanist och jag var dålig i matte i skolan/.../Hela detta att tänka i termer av att placera pengar rätt och hålla sig med fonder ...och det kittet...det har varit, nästan till i dag, främmande att fördjupa mig i...nästan i alla fall”.

Jonas, frilansjournalist

Ett par informanter har efter en längre period av kunskapsbrist fått något som de upplever som en tillräckligt bra kunskap för att kunna ta relativt välinformerade beslut.

8.3.2 Ekonomin och att inte tänka på sin pension

Fem av de intervjuade säger att de under en lång tid inte tänkte så mycket på sin pension i förhållande till sig själva som företagare och ett par nämner detta flera gånger under intervjuerna. Några av dem sätter det i samband med sin ekonomi.

Trots att Mitra sparade till sin pension under cirka 20 år säger hon att hon i stort sett aldrig tänkte på den avlägsna framtiden och pension i ekonomiska termer.

”Det är inte så att jag hade (som) mål (att) tjäna pengar ...inte så...ibland kom stora jobb och pengar kom in och då ...ibland...de pengarna använde jag i nästan ett eller två år...och då var det lugnare och ingen stress ekonomiskt. Men aldrig tänkte (jag) på framtiden (och) pension”.

Mitra, konstnär

Två av de intervjuade kopplar sitt ointresse till sin ekonomi. Det är också de som sparat minst av de intervjuade. Jonas poängterar att det även i goda dagar som frilansjournalist inte fanns så mycket pengar att stoppa undan, och han associerar detta med att han inte heller tänkte så mycket på pensionen.

”Man unnade sig någon resa i...(på) en rimlig nivå, men det fanns inte så där så att man tänkte ”vad ska jag göra med de här pengarna nu?”. Det skulle betalas in skatt i förväg och så, du vet allt det här, jag upplevde inte att det fanns så mycket att peta undan/.../det kom liksom bort, märkligt nog, kan man tycka”.

Jonas, frilansjournalist

I den mån musikern Viktor tänkte på saken utgick han från att alla förmodligen skulle få ”en bra folkpension”. Han framhåller att det sällan har funnits så mycket pengar att han kunnat spara på banken. Att han ofta saknade pengar gjorde att han stoppade huvudet i sanden. Han kallar det för ”strutseffekten”.

Glenn, som sparade kontinuerligt fram till att han drabbades av taxis branschkras på 90-talet, berättar att han trots detta inte tänkte så mycket på pensionen. Här var det dock inte en fråga

om dålig ekonomi. Det lilla taxiåkeriföretaget gick bra. ”Man engagerade sig inte i detta, det fick gå som det gick, man var inte orolig för någonting”, säger han.

8.3.3 Påverkan av familj och bekanta

Fyra av de intervjuade berättar att de har påverkats av någon i sin närhet, definierat som personer i den sociala och fysiska omgivningen, när det gäller ett eller flera beslut om pensionssparande.

Tabell 2. Vem påverkade företagaren att ta ett pensionssparbeslut

Typ av påverkare	Informant
Familj, vänner, bekanta	Elisabeth, Jonas, Berit, Reine
Revisor	Reine
Försäkringsbolag/Bank	Berit, Mitra
Oklart, minns ej	Glenn, Mitra, Viktor

Kommentar till tabell 2. Observera att de intervjuade kan ha tagit flera beslut under sina karriärer och även ha varit påverkade av flera aktörer.

Tydligast syns den sociala påverkan hos Berit vars sparbeslut flera gånger under livet har blivit påverkade av sin familj eller personer som hon känt.

”Nu har jag kommit in på fonder för att man sagt det på banken, men redan på 70-talet så blev jag intresserad av aktier, jag hade hört mycket om det. Och jag gick in på banken, och där fanns en person som jag kände från att jag var ung, hon kände ju mig, visste att min pappa var *metallarbetare* och mamma städerska, och hon sa att ”aktier, det är inget för arbetarbarn” Det var så otrevligt, och då slutade jag bry mig om aktier”.

När hon blev ägare av en butik blev hon uppvaktad av nära bekanta som sålde pensionsförsäkringar.

”Jag kände dem så väl, de där killarna som kom, de sa: ”nu ska vi sälja åt dig, du ska ha försäkringar”, ja, det var ju viktigt. Jag gjorde ju det, köpte ju de här försäkringarna”.

Efter en längre tids pensionssparande tog hon intryck av ett råd från hennes son.

”Han jobbade ju med mig då, och han hade också pensionsförsäkringar. Han var ju så klyftig att han sa upp de där, och tog ut pengarna. Han hade precis köpt hus. Han behövde pengarna.

Så han tog ut sina pengar. Det var vettigt, sa jag. Kanske jag också ska ta ut dem?, ”Ja gör det”, sa han. ”För du vet, de kårar ju upp de här pengarna. Du kommer ju inte ha nåt kvar när du får pension”.

Berit, frisör och butiksägare

När hon senare i livet upptäckte att värdet av ett nytt obundet fondsparande inte heller det gick bra, lutade hon sig mot en nära bekant som kunde mycket om ekonomi. Då var rådet att inte sälja, och hon gjorde inte det heller.

Elisabeth, en av högspararna, beskriver att det är hennes familj i bred bemärkelse som har påverkat hennes tankesätt, då hon kommer ”från en familj som alltid har tänkt på ekonomi, sparande och pension”. Men det är inte bara familjen som påverkat henne. Hon är utbildad i ekonomi och har arbetat på bank.

”Jag tror nog naturligtvis att jag nog vågat på ett annat sätt, med kunskaper och kontakter och sånt, men vi har ju alltid pratat så här inom in familj, även om jag blivit biolog hade jag haft det här tankesättet kring pensioner...Det kan jag säga, min dotter är doktor i ett *naturvetenskapligt ämne*, och hon tänker ju på det här sättet, ibland brukar jag fråga ”hur har du tänkt ut det här då?”,...”jo men mamma vi har alltid pratat om sånt här hemma”, säger hon”.

Även för Jonas var det en person i hans släkt som fick honom att börja spara, eftersom detta gjorde att han kunde ställa sig i försäkringsbolagets bostadskö.

”Det var en av mina syrror, som var journalist, som fick en lägenhet så. Hon inspirerade mig på sin tid. Då tänkte jag, det här måste jag haka på.”

Serieentreprenören Reine hade å sin sida lagt råd som han uppfattade som ”en allmän sanning” bland vänner på minnet.

”Man hade hört lite vad kamrater har sagt och man har lyssnat med ett halvt öra...att...det är inte någon större idé att börja pensionsspara innan man är 40 år, och det var den grejen jag kom ihåg, 40 år, då skulle man börja.”

8.3.4 Misstro och missnöje

Misstro eller missnöje mot olika pensionsparprodukter tas upp av fyra personer, men det är inte samma saker man misstror, och bara i något fall är det uttryckt som stark misstro. Berit

upplevde att avgifterna var höga och att hennes sparmedel krympte, vilket gjorde att hon upphörde med inbetalningarna. ”Jag tyckte ju att jag blev lurad, de tog pengarna själv”, säger hon.

För Berit och ytterligare två egenföretagare verkar ett missnöje med resultatet av besparingarna vara bidragande till att de slutat att spara, eller i varje fall till att de inte började spara på nytt efter att ha slutat att spara. Mitra upptäckte till exempel att det blev mycket mindre avkastning i ett av sina exakt lika stora sparanden. Det blev ingen bra dialog om varför. ”Det var svårt att prata med dem, och efter det litar jag inte längre på dessa pensionssystem”, säger hon och syftar på ett av bolagen som förvaltade hennes pension.

Reine och Elisabeth uttrycker även de en viss skepsis mot delar av pensionsparmarknaden men det påverkar inte deras huvudsakliga inriktning: att det var viktigt att spara i någon pensionsprodukt.

9 Analys och diskussion

Analysen försöker svara på frågan varför de intervjuade har sparat som de har gjort, utifrån de begrepp ur den teoretiska modellen (figur 1 i avsnitt 6.8) som bedöms ha mest relevans för materialet. En teoretisk modell över olika sparmönster beroende på ekonomisk status föreslås (figur 2). För att öka analysens trovärdighet och konkretion förekommer även citat i denna del.

Även om alla intervjuade har sparat till pensionen har de flesta inte sparat tillräckligt mycket för att kunna kompensera för att de saknar tjänstepensionen som de anställda i samma yrke eller löneläge har. Varför är det så?

9.1 Påverkan av familj och bekanta

I Simons beskrivning (1957) av den begränsade rationaliteten ingår observationen att beslut av mera komplext slag ofta har premisser som är socialt påverkade (Simon, 1957, s XXX - förordet). Flera av de intervjuade nämner också att de i hög grad låtit sig påverkas av närstående, någon i familjen eller bekanta som upplevs veta vad de pratar om.

Att pensionsbesluten är socialt påverkade ligger också i linje med Clark et als (2012) analyser av brittiska pensionssparares beteenden. Deras studier tyder på att många människor varken har den kognitiva förmågan eller kunskaperna som gör att de kan fatta kvalificerade finansiella beslut. De föreslår att spararna då måste luta sig mot sina sociala relationer och

nätverk för att förbättra de finansiella besluten (Clarke et al, s 132). De menar att relationerna förklarar en stor del av korrelationen som de funnit mellan pensionssparande och olika sociodemografiska variabler som ålder, kön, utbildning och inkomst. Inspirerade av Kahneman föreslår de att spararna påverkas av sin intuition, men att de också använder tumregler som innebär att de imiterar andra. Dessa andra är personer de antingen beundrar eller som de uppfattar är företrädare för deras strävanden och mål, och att dessa förebilder ser olika ut i olika grupper av människor (ibid, s 132).

Dessa observationer verkar stämma på flertalet av de intervjuade. Även de två högsparna, som ger intrycket av att ha bäst pensionskunskap, har i varierande grad lutat sig mot familjen eller vänner. Elisabeth hade till exempel mycket kunskap utifrån sina ekonomikunskaper, men hon hade flera pensionsstrategier och ibland hade hennes familjs råd och traditioner en stor betydelse. Inte minst gällde det hennes inställning om att det var viktigt att bo bra och billigt på ålderns höst.

9.2 Osäkerhetsundvikandet som lösning

Att just ointresse och kunskapsbrist är de vanligaste temana i intervjuerna tyder på att osäkerhetsavvikande med Carnegieskolans terminologi är en viktig beståndsdel i hur småföretagare försöker agera utifrån sin begränsade rationalitet. Likt många organisationer och deras beslutsfattare fokuserar flera av egenföretagarna på att undvika osäkerheter, snarare än att identifiera och säkra utfall på lång sikt (Cyert & March 1963).

Förutom de två lågsparna, som explicit kopplade sitt ointresse och undvikande av pensionsfrågan till dålig ekonomi, gäller detta även de ambivalenta som upphörde med sparandet.

Några exempel: Mitra slutade lita på pensionsmarknaden då ett bolag inte kunde förklara varför hennes pengar förräntat sig så dåligt. Detta skedde ungefär samtidigt som hennes ekonomi blev skakig, och hon upphörde med sparandet. Berit hade dåliga kunskaper, och situationen var alltså komplex. Hon blev än mer osäker på pensionsutfallet, alltså den avlägsna framtiden, då hon upplevde att värdet på sitt pensionssparande åts upp av höga avgifter och dålig avkastning. I likhet med Mitra prioriterade hon nuet och undvek hon den osäkra framtiden när hon sa upp sparandet.

Iakttagelser från intresseorganisationerna Småföretagarnas Riksförbund och LRF, Lantbrukarnas Riksförbund, talar också för att osäkerhetsundvikandemönster finns hos många småföretagare. Dessa bägge organisationernas talespersoner sätter en låg grad av pensionssparande i samband med en knaper ekonomi hos många av företagen, som i sin tur gör att en stor del skjuter på frågeställningen om pensionssparande. De talar också om bristande kunskaper. Småföretagarnas vice ordförande upplever att småföretagarnas kunskapsnivå om pensionsfrågan är ”jättedålig”, och att även ointresset är stort. På frågan om organisationen får många frågor om pensionssparande svarar han: ”våldigt, våldigt lite”.

Det verkar alltså som om många egenföretagare undviker pensionsfrågan. För att beskriva det med Carnegieskolans definition av osäkerhetsundvikande så försöker de slippa att tolka en komplex situation och en avlägsen framtid. I stället fokuseras på beslutsfattarens regler som prioriterar kortsiktig feedback. De undviker långsiktiga planer som beror på prediktioner av avlägsna framtida händelser. (Cyert & March 1963).

9.3 Om vikten av att kunna spara

Som framgår av föregående avsnitt verkar osäkerhetsundvikandet ha något med ekonomi att göra, vilket också ligger i linje med viss tidigare empiri om småföretagare, om än inte i en svensk akademisk kontext (Joulfaian 2017, Fachinger & Frankus 2017, Pensionsskyddscentralen 2020).

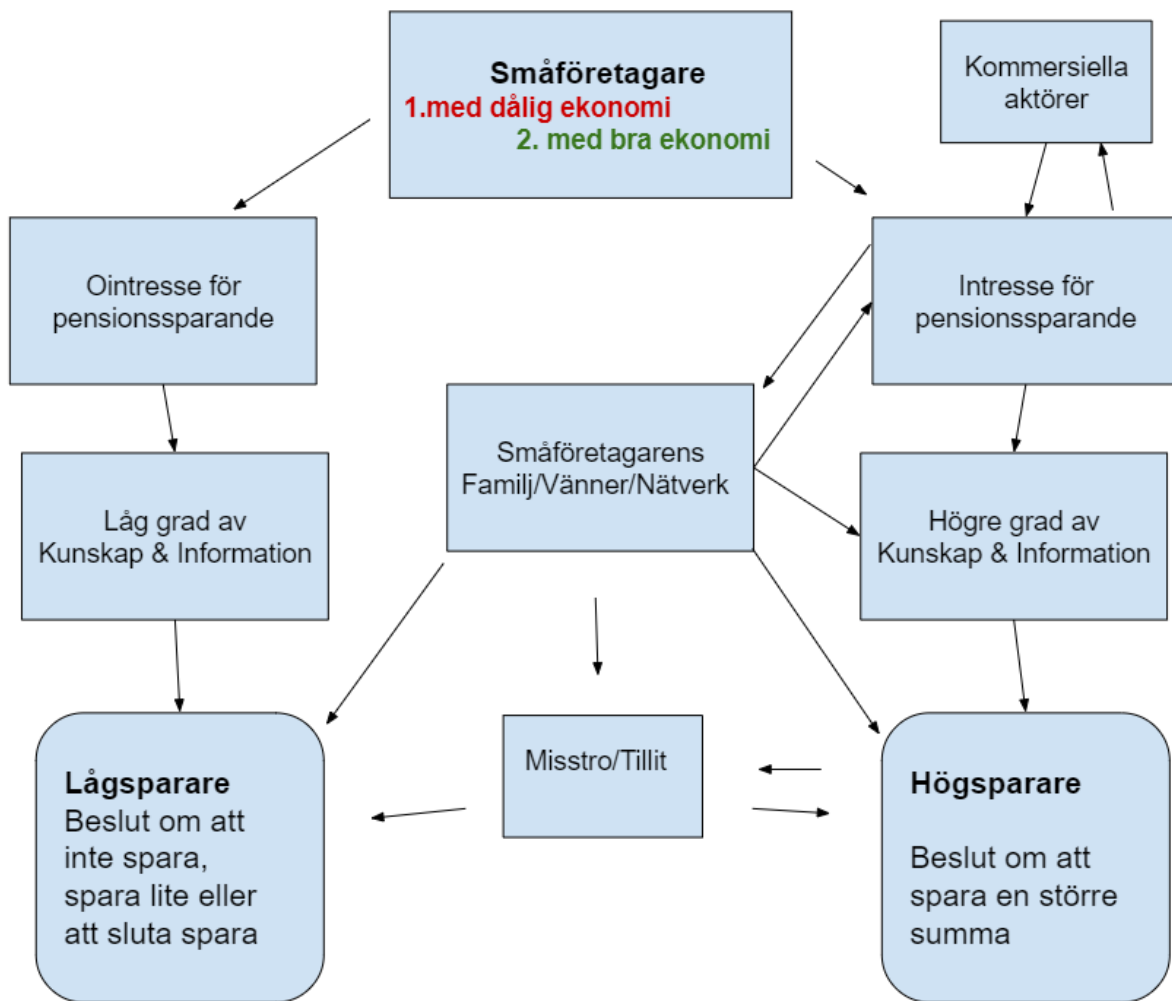
Kan det då för lågspararna och de ambivalenta spararna vara en fråga om att vilja spara, men inte kunna, som Fachinger & Frankus (2017) uttrycker det? Faktum är att tre av de fyra som sparar väldigt lite eller på ett ambivalent sätt, säger att de har haft perioder av dålig eller skakig ekonomi. De två högspararna som sparade mest och längst å andra sidan, har bägge haft god ekonomi.

Men det finns saker som talar emot Fachinger och Frankus (2017) förklaringsmodell om att det enbart handlar om att ha en vilja och samtidigt ha pengar nog. En av de intervjuade hade både viljan och förmågan, men hon slutade att spara ändå. Berit hade alltid pengar, som hon uttrycker det. I stället var det misstro mot sparprodukterna som låg bakom hennes ambivalens. För de bägge högspararna ser det också ut som om den upplevda kunskapen väger tungt. Reine hade den ekonomiska förmågan och en diffus vilja till att spara, men han beskriver sin revisors råd och verklighetsbeskrivning, det vill säga en ny kunskap, som avgörande.

Ändå måste sägas att när det gäller den bredare forskningsfrågan om att det skulle kunna vara låga inkomster hos företagare som ligger bakom mönstret av att en grupp av småföretagarna sparar för lite, finns det inget i denna uppsats som direkt motsäger en sådan tolkning. I den mån kunskapen är viktig, kan ju den delvis vara beroende av ekonomin, eftersom det verkar vara poänglöst att skaffa kunskap om något man ändå inte har råd med. Men det är osannolikt att ekonomin är hela förklaringen till skillnaderna mellan högspare och lågspare. Inte minst för att missnöje och misstro också påverkar sparandet och att dessa egenskaper även finns hos de välbemedlade informanterna. Däremot verkar det vara troligt att en bra respektive dålig ekonomi ger olika förutsättningar för olika sparmönster, vilket också ligger i linje med att de två som tydligast signalerade att de hade haft en svag ekonomi sparade minst. Detta teoretiska resonemang sammanfattas i figur 2 med en modell som föreslår hur en egenföretagare med dålig respektive bra ekonomi kan hamna antingen i lågsparegruppen eller i högsparegruppen.

I figuren illustreras två mönster bland informanterna. En god och stabil ekonomi hör ihop med ett intresse för pensionen och en vilja till att skaffa sig ett kontinuerligt och tillräckligt högt sparande för att kunna kompensera frånvaron av tjänstepension. Intresset ökar mottagligheten för kunskap vilket tillsammans med råd eller inspiration från närstående ökar sannolikheten för att bli en högspare. Att ha små ekonomiska marginaler å andra sidan hör i högre grad ihop med ett ointresse, som gör att vissa av de intervjuade inte tänker på pensionen under långa perioder. Detta ointresse kan bidra till, eller vidmakthålla, en kunskaps- och informationsbrist. De sociala relationernas centrala betydelse illustreras av att denna påverkansfaktor är placerad i mitten. De många pilarna till och från centrum visar att ett råd från en närstående antingen kan leda till ett pensionsbeslut direkt, eller så kan de nära relationerna påverka tre andra påverkande faktorer: intresse, kunskap/information och misstro/tillit.

Figur 2. Vägar till att bli en lågsparare eller högsparare. Förslag på modell över mönster gällande småföretagares pensionssparande.

Kommentar till figur 2. Modellen tar fasta på de synbara mönster som gått att iakttä utifrån informanternas upplevelser. När pilarna går åt två håll ska det förstås som en möjlig reciprok process. Ett ökat intresse gör att en egenföretagare vänder sig till en kommersiell aktör, men ett allmänt ökat intresse kan också göra att till exempel en bank upptäcker att spararen sökt på pensionssparande på nätet, eller ställt frågor vid ett bankbesök, vilket ökar bankens aktivitet. De dubbelriktade pilarna mellan "Intresse för pensionssparande" och "småföretagarnas familj/vänner/nätverk" ska tolkas som att den sociala kontexten kan påverka intresset, men också att ett ökat intresse kan göra att man söker råd eller inspiration från sin familj och sitt nätverk. Observera att en till en början tillitsfull högsparare via besvikelse eller misstro kan hamna i osäkerhetsundvikande-boxen längst ned till vänster.

Ett förslag till varför de intervjuade med osäkrast ekonomi har det mest påtagliga ointresset och hur det kan förstås ur ett osäkerhetsundvikande-perspektiv är att komplexiteten i pensionsspararbeslutet ökar ju mindre vinstmarginaler småföretagaren har. Det är troligt att mycket mer uppfattas stå på spel för den med små marginaler, inte bara ekonomiskt utan även

socialt och psykologiskt. För Viktor gick det lilla överskottet som fanns mest åt till att äta gott ibland och att unna sig en resa med barnen. För honom blir då frågan om att avstå konsumtion till förmån för en avlägsen pension avsevärt mer komplex än ifall han hade 7 000 kronor över varje månad. Med den ekonomin han hade kanske han skulle ha kunnat spara lite mer än de 200 kronorna i månaden i fem år, men hur mycket mindre gott skulle familjen ha ätit och hur mycket färre resor vore socialt acceptabla? I och med att komplexiteten uppfattas vara hög ökar sannolikheten för att gå in i ett osäkerhetsundvikande.

För någon med stabil och bra ekonomi blir inte frågan om ett tydligt sämre vardagsliv aktuell, då vinstmarginalen tillåter både pensionssparande och vardagsliv på samma nivå som den sociala omgivningen. Även om frågan om den avlägsna pensionen fortfarande kan vara finansiellt komplex för den med relativt god ekonomi, är inte ett högt sparande ett oförutsebart hot mot vardagslivets rutiner. Denna osäkerhet behöver därför inte undvikas.

Lågspararna och de ambivalenta ger inte heller intryck av att ha försökt närma sig frågan om pensionssparande genom något försök till en allsidig rationalitet i bemärkelsen att de har bedömt för- och nackdelar hos många olika alternativ. Det är inte heller förvånande enligt iakttagelserna om människans begränsade rationalitet (March & Simon 1958, s 159). Men var de ens subjektivt rationella i sitt beslutsfattande?

9.4 Subjektiv rationalitet och handlingskraft

Utgick informanterna med Simons beskrivning från fakta- eller värderingsbaserade premisser i syfte att uppnå vissa mål, låt vara inom en begränsad rationalitet? En definition av en subjektivt rationell småföretagare skulle kunna vara att hen sparade så att det motsvarade vad de anställda i samma löneläge fick fonderat i tjänstepension varje månad under lång tid, vilket kommersiella aktörer, intresseorganisationer och Pensionsmyndigheten ofta föreslår (Swedbank 2018; LRF 2019; Pensionsmyndigheten 2020). Här kan man förstås invända med att vad vet staten, näringslivet och intresseorganisationer om egenföretagarnas preferenser? Småföretagare kanske inte alls tycker att det är viktigt att ha en pension som ligger över 55 procent av den tidigare inkomsten? Två saker gör ändå att analysen kan fortsätta: de flesta borde vilja ha en pension som inte drastiskt understiger det som nästan alla andra i samhället får. Ingen informant har heller ifrågasatt premissen för uppsatsens frågeställning, att det är bra att få en pension i nivå med den som de anställda får. Dessutom har alla dessutom i och med

sitt sparande visat att de åtminstone ibland strävat efter att hålla jämna steg med, eller närma sig, de anställdas nivåer.

Utifrån denna definition pensionssparade de två högsparrarna subjektivt, men begränsat, rationellt. De hade en relativt god kunskap om sin plats i pensionssystemet, i synnerhet betydelsen av att sakna tjänstepension. De har också ansett att det är viktigt att ha en relativt bra ekonomi under ålderdomen, och att det är så pass viktigt att de avstått konsumtion. Begränsningen bestod i att inte heller de kunde ha full överblick över pensionssparmarknaden och alla regelverk, i synnerhet inte i början av sin företagarkarriär. Ändå skulle man kunna säga att de agerade subjektivt rationellt utifrån sina ekonomiska och kunskapsmässiga referensramar. Om de agerade subjektivt rationellt även utifrån deras sociala, psykologiska eller existentiella referensramar ligger dock utanför ramen för denna uppsats.

Hur är det då med de som har haft sämre marginaler? Har Viktor med en garantipension på 8 400 kronor i månaden under 2020, agerat subjektivt irrationellt, då han under större delen av sitt liv för det mesta såg pensionen som en icke-fråga? Svaret är inte självklart. Han må ha haft lite pengar, och ångrar att han inte sparade mer, men han har haft ett givande yrkesliv och, som han framhåller, till exempel spelat på Hultsfredsfestivalen: ”Hur många har det?... Som skulle vilja det?”, säger han och skrattar till. ”Nej, men liksom...Man får ställa det i relation...Jag har haft ett bra liv”.

Ett beslut är subjektivt rationellt om det är i linje med de värderingar, alternativ och den information personen hade när denne fattade beslutet (Simon 1957, s 243). Utifrån detta är det inte enkelt att svara på om Viktor agerade subjektivt rationellt eller inte utifrån sina referensramar. Att bränna en stor del av det ekonomiska krutet i nuet, som han tycks ha gjort, kan ha varit ”personligt rationellt” om det uppfyller individens mål (Simon 1957, s 77). Men är det verkligen rationellt ifall det krockar med andra subjektiva rationella mål, som till exempel att få en bra pension, vilket Viktor faktiskt ett tag var inne på när han under fem år sparade en liten summa?

Svårigheten i att bedöma graden av rationalitet påminner om en av de orsaker som Carnegieskolan, till exempel March (2006), menar ligger bakom att rationella beslutsmodeller ofta inte är meningsfulla för den som vill hitta svar på komplexa utmaningar. Den som åsyftas här är att beslutsfattaren har tvetydiga preferenser. Hen har helt enkelt mål och värderingar som krockar. Även om Viktor skulle ha gjort en noggrann konsekvensanalys skulle

avvägningen vara svår. Ha ett givande yrke och kosta på sig lite extra i vardagen eller försöka trygga pensionen?

Inte heller Jonas sparande är lätt få in inom ramen av den subjektiva rationaliteten. När han tog ett jobb som förutsatte att han blev egenföretagare, gjorde han ingen kalkyl över om det skulle innebära att han hade råd att pensionsspara på en tillräcklig nivå och han gjorde inte heller någon kalkyl längre fram. Som Lindblom (1959) också har påpekat är det sällan som beslut tas genom att man skapar ett separat och tydligt mål, för att sedan gå vidare till att hitta de optimala metoderna för att nå målet. I stället är ofta mål och medel avhängiga och beroende av varandra. Formuleringen av målet bestäms till stor del av de tillgängliga medlen. Jonas upplevde inte att han hade så mycket pengar över, och det var delvis därför han inte tänkte så mycket på pensionen.

Även om vi skulle komma fram till att frilansjournalisten Jonas, musikern Viktor och konstnären Mitra, tog ett rimligt beslut som inte sparade så mycket eller avbröt sitt sparande, och att detta var personligt rationellt, vore det fel att säga att de agerade subjektivt rationellt i pensionsfrågan. Det subjektivt rationella förutsätter ju en medvetenhet gällande mål och värderingar, och här är det fråga om att inte tänka på sin pension i hög grad. Då är det mer fruktbart att se deras handlingar som ett ändamålsenligt beteende i enlighet med Brunssons (1982) perspektiv. Han menar att ett effektivt beslutsfattande kräver att tänkandet anpassas så att det gynnar handling, snarare än att sikta på att vara rationellt. Ur detta perspektiv kan vissa informanternas osäkerhetsundvikande, där de såg pensionen som en ickefråga, alltså ha gynnat deras handlingskraft i nuet.

Genom att inte vara försöka vara subjektivt ekonomiskt rationell på lång sikt, kunde de leva ett normalt vardagsliv trots sin dåliga intjäning. Lågspararnas och en av de ambivalentas situation tyder på att det är mer eller mindre omöjligt att vara subjektivt rationell i pensionsfrågan för de småföretagare som har en dålig eller instabil ekonomi. Med Simons terminologi skulle man kunna säga att pensionsspara subjektivt rationellt krockar med att leva personligt rationellt.

Resonemangen ovan om tvetydiga preferenser, behovet av handlingskraft och ett osäkerhetsundvikande som en lösning på dessa utmaningar leder in på ett av svaren på frågan om varför de lågsparande och i viss mån de ambivalenta egenföretagarna har sparat som de har gjort: de undviker ett subjektivt rationellt förhållningssätt till sitt pensionssparande på

grund av att en svag ekonomi gör pensionsbeslutets komplexitet så stor att konsekvenserna av olika beslut inte är möjliga att överblicka och bedöma.

Man skulle också kunna uttrycka det som att en god ekonomi underlättar för den egenföretagare som vill vara subjektivt rationell i sitt pensionssparande.

9.5 Okunskap och Satisfiering

Att flera av lågspararna och de ambivalenta inte har tänkt så mycket kring frågan om ett eget pensionssparande under sina företagår, förklarar förmodligen varför många inte heller upplever att de har haft så goda kunskaper inom området. Det är svårt att tänka sig att man skaffar sig kunskaper om företeelser man inte är intresserad av eller tänker på i någon större utsträckning. Det är så klart möjligt att det är den låga kunskapen som gör att man inte tänker på pensionen. Men två saker talar emot detta. För det första behövs det inte så hög kunskap för att förstå att man får mer i pension om man sparar. För det andra har Lundbergh (2017), som sammanställt forskning om finansiellt sparande och pension, visat att det i alla fall i befolkningen i sin helhet är ointresset som har en större betydelse än kunskapen. ”Det har visat sig att mer information inte hjälper – det går inte att informera den som är ointresserad. Vi vet nu att det finns ett utbrett ointresse och osäkerhet bland sparare”, skriver han (Lundbergh 2017, s 5). Kunskapen finns att tillgå men ointresset lägger sig i vägen. Även om han inte fokuserar på just småföretagare i sin studie om ett nytt premiepensionssystem är det troligt att förhållandet mellan ointresse och kunskap i pensionsfrågan är detsamma även för företagare.

Enligt Carnegieskolan är ett sätt tackla sin okunskap, osäkerhet och tvetydiga preferenser satisfiering, det vill säga att bestämma sig för något som är tillräckligt bra utifrån ens referensramar. Att flera av de intervjuade nappar på vad de anser vara ett tillräckligt bra sparalternativ när det framförs av en närstående, gör att vissa av dessa ”relationella” pensionsbeslut kan förstås med satisfieringsbegreppet. En del av det som definierar vad som är tillräckligt bra verkar nämligen bestå av att rådet kommer från en tillräckligt betrodd närstående. Jonas gjorde som sin syster, och Berit gjorde som sin son. Detta ligger också i linje med ett av Carnegieskolbildningens tidigaste fynd, att rationaliteten begränsas genom en selektiv uppmärksamhet som styrs eller guidas av beslutsfattarens omgivning eller miljö (Gavetti et al, 2007).

Hur exakt denna sociala påverkan, eller guidning, sker är svårt att veta. På ett sätt kanske det är lättförståeligt. Om frågan är svår och viktig, är man ofta i behov av råd av en betrodd person. På ett djupare plan är det mer oklart. Det intuitiva beslutsfattarsystem som Kahneman använder för att förstå vår begränsade rationalitet skulle kunna vara socialt påverkbart, som Clarke et al (2012) föreslår i sin sammanfattning av sina studier av brittiska pensionsparare. Där framhåller de att det är sällan som människor "tar ett beslut", om vi med beslut menar att aktörerna innan de tar sina beslut medvetet väger kostnader och förtjänster av flera alternativ. Det är snarare, menar de, som Kahneman och Tverskys forskning föreslår: att de flesta beslut är automatiska svar på förändrade omständigheter, alltså svar som är styrda av intuition, vana eller imitation (Kahneman 2003). En liknande hållning har den yngre Carnegieskolan som betonar att beslutsfattandets psykologi har mycket gemensamt med rutinbaserade vanor (Gavetti et al 2007, s 529).

Om detta stämmer är det inte så konstigt att det finns en stor social påverkan på informanternas pensionsbeslut. För vem imiterar vi? Vems vanor inspireras vi av om inte våra närmastes?

För dem som har tid, ekonomi och energi att överväga och utvärdera flera alternativ kan det också handla om en mer subjektivt rationell ansats, och att en del av premisserna inför beslutet är "socialt influerade" för att använda Simons terminologi, och att dessa väger tungt.

Oavsett vilket, så är implikationen av den sociala påverkan på pensionsbesluten att förståelsen för småföretagarnas pensionssparande inte kan begränsas till vare sig ekonomiska eller kognitiva förhållanden. Den sociala kontexten är viktig även när vi talar om sparbeslut. Till stor del består den av dem vi träffar och hur de pratar om pension. Eller som Clark, Strauss & Knox-Hayes uttrycker det: "Vilka vi är, vår position i tid och rum, och våra relationer med andra måste vara avgörande ingredienser i alla fullödiga teorier om pensionssparande" (Clark et al, 2012, s 34).

Detta leder oss in på det andra svaret på varför en del av intervjuade har sparat som de har gjort: Deras pensionsbeslut påverkas av människor i deras sociala och fysiska närhet, till exempel släktingar, den nära familjen, vänner och nätverk. Vad de säger och vilka råd de ger kan vara avgörande för varför ett pensionsbeslut tas och hur sparandet gestaltar sig.

10 Förslag på vidare forskning

I syfte att bättre förstå de småföretagare som sparar lite respektive mycket finns en rad obesvarade frågor. För ökad förståelse bör det vara värt att undersöka följande:

1. Är småföretagarna, trots sin annorlunda position i pensionssystemet, lika befolkningen i sin helhet när det gäller intresse, kunskap och vilja till att spara – det vill säga i regel ointresserade och relativt okunniga (och finns här någon skillnad på företagare med bra respektive dålig ekonomi?)
2. Hur vanligt är det i dag att svenska småföretagare sparar så lite att de sparar långt under vad de anställda i samma löneläge får fonderat i tjänstepension varje månad under längre tid? (förslagsvis genom en kvantitativ studie).
3. Är osäkerhetsundvikandet inför pensionsfrågan ett vanligt mönster i småföretagarpopulationen i Sverige? (och hur skiljer sig detta i så fall mellan dem med svag respektive stark ekonomi?)
4. Varför ser det ut som om könsskillnaderna i sparandet i olika småföretagargrupper är stora och vad beror dessa skillnader på? (Sjögren Lindquist & Wadensjö studie, som inte är replikerad, talar ju för att kvinnor sparar mycket mer relativt sin lön, och uppsatsens intervjuer motsäger inte detta).
5. Påverkar känslor, intuition och vana pensionsbesluten i en svensk kontext? Hur är dessa faktorer i så fall kopplade till olika sociala identiteter i Sverige? (Förslagsvis skulle Clarke et als brittiska forskningsprogram kunna försöka överföras till en svensk kontext, men med ett större inslag av kvalitativ metod).
6. Hur stor andel av de i enkäter identifierade icke-sparande småföretagarna består av dem som slutat spara, alltså av dem som i studien identifieras som de ambivalenta? (och vad beror avbrotten eller avslutandet av sparandet på?)

11 Referenser

Almenberg N. & Säve-Söderbergh J. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden, *Journal of Pension Economics & Finance*. 17 (1)

Alvesson M. & Sköldböck K. (2017) ”*Tolkning och reflektion. Vetenskap och kvalitativ metod*”. 3 uppl. (2017). Lund: Studentlitteratur.

Bradley E. H., Curry L. A. & Devers K. J. (2007). Qualitative Data Analysis for Health Services Research: Developing Taxonomy, Themes, and Theory, *Health services research*. 42: (4): 1758-1772, DOI: 10.1111/j.1475-6773.2006.00684.x

Bodie, Z and Prast, H M. (2011) Rational Pensions for Irrational People: Behavioral Science Lessons for the Netherlands (September 1, 2011). *Netspar Discussion Paper*. 09 2011-076, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1933693>

Brunsson, N. (1982). The irrationality of action and rationality: decisions, ideologies and organizational actions, *Journal of management studies*. 19 (1)

Bryman A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber

Cyert R. M. & March J. G. (1963). *Behavioral theory of the firm*, Hoboken New Jersey: Wiley-Blackwell

Clark, G. L., Strauss K. & Knox-Hayes, J. (2012). *Saving for Retirement: Intention, Context, and Behavior*, Oxford: Oxford Scholarship Online/Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199600854.001.0001

Davies, K. (1999). ”Närhet och gränsdragning” i *Mer än Kalla Fakta – kvalitativ forskning i praktiken*, Sjöberg K, (red). Studentlitteratur: Lund.

Deterding N. M. & Waters C. (2018). Flexible Coding of In-depth Interviews: A Twenty-first-century Approach, *Sociological Methods & Research*, 1-32, [https://doi-org.till.biblextern.sh.se/10.1177/0049124118799377](https://doi.org.till.biblextern.sh.se/10.1177/0049124118799377)

Engwall L. (2019) James G March – Banbrytande forskning om moderna organisationer, *Sociologisk Forskning*. 56 (1), <https://sociologiskforskning.se/sf/article/view/19506> (sidan besökt 2021 03 27)

- DIK (2020) Tjänstepension för egenföretagare. <https://dik.se/medlemskapet/dik-for-egenforetagare/tjanstepension-for-egenforetagare> (sidan besökt 2020 11 09)
- Gow J. I. (2003). Decision Man: Herbert Simon in the search of rationality, *Canadian Public Administration*. 46 (1)
- Hagen J. & Elinder M. (2018). *Den komplexa tjänstepensionen*, SNS Förlag: Stockholm
- Elinder M., Hagen J., Nordin M, Säve-Söderbergh J. (2020). *Svenska folkets kunskaper om pensionen*. (Rapport 2020:23). Uppsala: IFAU, Institutet för arbetsmarknadspolitisk och utbildningspolitisk utvärdering.
- HMRC (2018). Dabhi K., Yasmin White Y., Shah J., Finlay S., Tipping S., *The drivers of saving behavior for retirement among the self-employed*, Rapport, HMRC, HM Revenue & Customs.
- Eriksson Zetterquist, U. & Ahrne G. (2015). Intervjuer, i Ahrne G. & Svensson P. *Handbok i kvalitativa metoder*, Stockholm: Liber
- Fachinger U. & Frankus A. (2017). Self-employed people and pension: is old age poverty the inevitable dark side of an entrepreneurial society? I Bonnet J et al (red). *Exploring the Entrepreneurial Society: Institutions, Behaviors and Outcomes*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 245-256.
- Gavetti G., Levinthal D., Ocasio W. (2007). Neo-Carnegie, The Carnegie Schools Past, Present, and Restructuring the future, *Organization Science*. 18 (3)
- Guvå, G. & Hylander, I. (1998) *Learning Grounded Theory. Transforming empirical data into theoretical - models*. FOG-report no 43, Department of Education and Psychology, Linköping University.
- ISF. (2018). *Vem får avsättningar till tjänstepension? En analys av tjänstepensionernas täckningsgrad baserad på deklarationsuppgifter*. Stockholm: ISF, Inspektionen för socialförsäkringen.
- Joulfaian, D. (2018). Saving for retirement by the self-employed, *Journal of Pension Economics and Finance*,.17 (3), 316 – 334
- Kahneman, D. (2003) Maps of Bounded Rationality: psychology for Behavioral economics, *The American Economic review*. 93 (5), 1449-1475

- Kahneman D., Odean T. och Barber B. (2005). *Privatized pensions: an irrational choice*, Global Agenda Magazine,
<https://static1.squarespace.com/static/56282f2ae4b06b50e93efd7c/t/5644f699e4b015ded61d5ea8/1447360153657/Global+Agenda.pdf>, nedladdad via
<https://www.bradmbarber.com/published-papers> (sidan besökt 2021-04-01)
- Klevmarken, A. (2012). Pensionering och inkomstskillnader- nu och i framtiden, i *Jämlig Ålderdom? I samtiden och framtiden*, red Andersson, L & Öberg, P., Malmö: Liber.
- Kruse A. & Ståhlberg A-C. (2015). *Rätt eller fel om våra pensioner*. Stockholm: Dialogos Förlag.
- Lindblom, Charles E. (1959). "The Science of "muddling through"", *Public Administration review*. 19 (2), s. 79-88, tillgänglig på <https://www.jstor.org/stable/973677> (nedladdad 2020-03-24)
- LRF (2019). Pension för företagare, (broschyr), Stockholm: Lantbrukarnas Riksförbund, från <https://www.lrf.se/foretagande/verktyg/pension-for-foretagare/>, (nedladdad 2020 11 09),
- Lundbergh, S. (2017). *Förstudie om möjliga strukturella förändringar för ett tryggare och mer effektivt premiepensionssystem*, promemoria. Stockholm: Regeringskansliet.
- March, J. G. & Simon, A. H. (1958). *Organizations* 2 uppl., 1993, Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers
- March J. G. (2006). Rationality, foolishness and adaptive intelligence, *Strategic Management Journal*, 27, s. 201-214, DOI:10.1002/smj.515 (nedladdad 2020-03-24)
- Meager, N. & Bates, P (2001). The Self-Employed and Lifetime Incomes: Some UK Evidence, *International Journal of Sociology*. Vol. 31 Issue 1, s. 27–58,
<https://www.jstor.org/stable/20628610>
- Pensionsmyndigheten (2018). *Många egna företagare oroar sig inför sin pension*, enkät med företagare, presenterad på myndighetens webbplats.
<https://www.pensionsmyndigheten.se/nyheter-och-press/pressrum/manga-egna-foretagare-oroar-sig-infor-sin-pension>) (sidan besökt 2020-10-01).
- Pensionsmyndigheten (2019a). *Avsaknad av tjänstepension. Hur mycket måste man spara för att kompensera för detta?* Stockholm: Pensionsmyndigheten.

Pensionsmyndigheten (2019b). *Pensionsnivåer och kompensationsgrader för nyblivna pensionärer 2016*, Stockholm: Pensionsmyndigheten

Pensionsmyndigheten (2020a). *Eget sparande till pension – en konsumentvägledning*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.

Pensionsmyndigheten (2020b). Tilläggs pension från det gamla pensionssystemet, Webbsida, <https://www.pensionsmyndigheten.se/forsta-din-pension/sa-fungerar-pensionen/tillaggspension-fran-det-gamla-pensionssystemet> (nedladdad 2020 12 25).

Pensionsskyddscentralen (2020). *How do the self-employed insure themselves? Subjective views of the self-employed and the ratio between confirmed and actual income from self-employment* Helsingfors: Pensionsskyddscentralen, (Sidan besökt 2020 09 24) <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-691-304-2> (English summary, <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/139884/Kuinka-yrittajat-elakevakuuttavat-summary.pdf?sequence=3&isAllowed=y>).

Qu S.Q. & Dumay J. (2011). The qualitative research interview, *Qualitative Research in Accounting & Management*. 8 (3), 238-264

Rennstam J. och Wästerfors D. (2015). Att analysera kvalitativt material, i Ahrne G & Svensson P (red) *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber

Rizzo M. (2017). Rationality after Behavioral Economics, (podcast) från Mercatus Center, George Mason University. <https://ppe.mercatus.org/%5Bnode%3A%5D/podcasts/08092017/rationality-after-behavioral-economics-mario-rizzo> (hämtad 2021 03 28)

Rovira, J. Många pensionsval för egenföretagare, *Kollega (Fackförbundet Unionens tidning)*, 2019 11 11, (besökt 2019 11 11).

SCB (2020a) Medianlöner i Sverige, webbsida, (sidan besökt 2020 11 03)

SCB (2020b) Ännu ett år av tillväxt för näringslivet, webbsida, <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/foretagens-ekonomi/pong/statistiknyhet/foretagens-ekonomi-2018/>, (sidan besökt 2021 04 10),

SCB (2020c) Småföretag extra utsatta under coronakrisen, webbsida <https://www.scb.se/hitta-statistik/redaktionellt/smaforetag-extra-utsatta-under-coronakrisen/>, (sidan besökt 2021 04 10)

Simon, H. A. (1957). *Administrative Behavior: A Study of Decision Making Processes in Administrative Organization*. 2 uppl (1957), New York: The Macmillan Company

Sjögren Lindquist G & Wadensjö E. (2012). *Inkomstfördelningen bland pensionärer*, Stockholm: Finanspolitiska rådet.

Sundin E (2020). *Äldre företagare*. Stockholm: Dialogos Förlag:

SOU 2019:41 Utredningen om ett tryggare företagande. *Företagare inom de sociala trygghetssystemen - Betänkande av Utredningen om ett tryggare företagande i ett förändrat arbetsliv – för tillväxt och innovation*

Thelin A. (2013). *Äldrefattigdom: Ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärers vardag*, Diss. Linnéuniversitetet, Växjö: Linnaeus University Press.

Ulmestig R. (2016). Egenföretagande kvinnors försörjningsvillkor och strategier för att minimera försörjningsrisker, *Sociologisk forskning*. 53 (1), s 31-49. Tillgänglig vid: <https://sociologiskforskning.se/sf/article/view/18245> (sidan besökt 2020 09 27)

Wilkinson & Pickett (2009). *Jämlikhetsanden*, Stockholm: Karneval förlag

Öberg, P. (2015). Livshistorieintervjuer, i Ahrne G. & Svensson P. (red) *Handbok i kvalitativa metoder*, Stockholm: Liber.

Bilagor

Bilaga 1. Intervjuguide för informanter

Bakgrund

1. Berätta om ditt yrkesliv och eventuella studier som ledde dig dit? Vad har du haft för huvudsakligt yrke eller sysselsättning under ditt yrkesverksamma liv?

1,5. Kan du berätta om varför du blev företagare?

1,7 (Tillagd) Hur gick det att vara företagare rent ekonomiskt?

Pensionen under yrkeslivet

2. Kan du berätta om hur du tänkte kring din pension under ditt yrkesliv?

3. Kom du fram till något eller några beslut, eller några strategier? (Varför/Varför inte?)

3,5 (tillagd) Var det någon person som sa något eller någon särskild händelse eller omständighet som låg bakom at du gjorde som du gjorde?

3,7 (tillagd) Vilka kunskaper hade du om vad som skulle påverka din framtida pension, Kommer du ihåg? Kan du berätta?

4. Hur väl lyckades du att följa den eller dessa eventuella strategier?

5. Om du sparade inför din pension, hur gjorde du det?

(Minneslista för intervjuaren: • Privat pensionsförsäkring • Individuellt pensionssparande (IPS)
• Kapitalförsäkring * Investeringsparkonto • Direktsparende i aktier och obligationer
• Aktiefonder och obligationsfonder etc. • Bankkonton • Kontanter * Amortering av bostadslån
* Annat, tex direktpension inom ramen för ett AB.)

6. Om du började spara på ett eller annat sätt. Varför gjorde du det. Minns du hur du tänkte?

6,5 (Tillagd) Hur mycket sparade du?

7. Om du valde att spara eller avsätta kapital till pensionen, Minns du varför du inte sparade mer eller mindre?

8. Kan du berätta mer om eventuella överväganden, tankar och känslor som du kanske hade? (även ifall du inte avsatte pengar)

8,5 Reflekterade du över om det var enkla eller svåra beslut när det gällde den ekonomiska planeringen inför pensionen?

Pensioneringen

9. Hur har du resonerat kring när du ska gå i pension?

9,5 (tillagd) Har bostadskostnaderna spelat in här

10. Hur förändrades din ekonomiska situation i och med att du började ta ut pension?

11. Gav denna strategi en bra pension (i den bemärkelsen att du är nöjd)

12. Hur är din ekonomi i dag jämfört med innan pensionen? Hur mycket mindre pengar har du ungefär i procent?

13. Har pensionsåldern, det vill säga att du börjat ta ut pension, påverkat ditt liv på något sätt? (Omformulerad till Har pensionsålderns ekonomi påverkat ditt liv på något sätt? Minns något särskilt du fick ändra på?)

14. Hur ser på att jobba i pensionärsåldern?

14,5 (tillagd) Om du fortfarande jobbar, har det faktum att du tagit ut pension påverkat dig som egenföretagare?

Ekonomi

a). Från vad får du inkomster i dag och vilken är din huvudsakliga inkomstkälla?

- Inkomst från anställning
- Inkomst från eget företag
- Allmän pension
- Ersättning från privat pensionsförsäkring
- Ersättning från avtalspension/tjänstepension
- Avkastning av kapital
- Annat

Övriga frågor:

a) Har du något råd till yngre personer som är egenföretagare ditt yrke kring hur de bör tänka kring pensionen ur ekonomiskt hänseende?

b) Har du övriga synpunkter eller annat som du tycker är intressant eller viktigt att framhålla kring detta ämne?

Bakgrundsfrågor (Ställdes efter ett par intervjuer i mitten av intervjun)

B1. Kön

- a) Kvinna
- b) Man

B2. Ålder

född år:

B3. Hur många år ungefär har du varit egenföretagare?

- a) Under 15 år
- b) 15 – 25 år
- c) Över 25 år

B4. I vilken form har du mestadels bedrivit företag?

- a) Enskild firma
- b) AB
- c) Annat

B5). Vilken utbildning har du?

- a) Högst folkskola/grundskola/realskola (motsvarande)
- b) Gymnasieskola (motsvarande)
- c) Universitet/högskola (motsvarande)
- d) Annat

B6. Ursprung och migration.

- a) Ej invandrarbakgrund
- b) Första generationens invandrare, Bott i Sverige i... år

B7. Om du börjat ta ut pension, från vilket år gjorde du det?

Avslutning

Är det ok om jag kontaktar dig igen om det visar sig finnas behov av kompletteringar? Önskar du ta del av studiens resultat när den är färdig? Om jag använder något citat av dig, vill du se detta innan jag skickar in uppsatsen?

Bilaga 2. Intervjuguide för kunskapsintervjuer

Bakgrundsfrågor:

Bakgrundsfrågor:, B1 Yrke:, B2 Organisationsfrågor: Vilka är medlemmarna och vilka är de prioriterade uppgifterna? B3 Din position inom organisationen.

Temat

1. Er bild

- a) Vilka är era erfarenheter av egenföretagare och pensionssparande, i synnerhet soloföretagare?
(Följdfråga: Är det ett stort eller litet bekymmer, eller någonstans däremellan?)
- b) Vilka frågor nås ni av från era medlemmar? (Följdfråga: Får ni många frågor?)
- c) Hur mycket kunskap har de?
- d) Vilken är er bild av hur pass strategiska och medvetna era medlemmar är i sin ekonomiska planering till pensionen?
- e) Har ni någon bild av att det är olika för olika grupper av ensamföretagare?
- f) När blir det bra respektive dåligt för era medlemmar?

2. Utmaningar och problem

- a) Av det lilla som finns av enkäter eller liknande, så det ut som det är många som inte sparar, vad tror du det beror på?
- b) När fungerar detta med sparandet/planerandet av pensionen bra respektive mindre bra enligt era eller dina erfarenheter?
- c) Är det någon skillnad på AB (aktiebolag) och EF (enskild firma) här?

3. Era råd och bedömningar

- a) Vilka är era viktigaste (nytt ord) råd till era medlemmar?
- b) Är det någon skillnad på AB och EF här?
- c) Vad skulle behövas om något, för att få dem som inte sparar tillräckligt att spara tillräckligt, enligt er?
- d) (*Tillagd*) En bild som växer fram är att många inte slutar jobba. De tar ut pension men så arbetar de vidare i olika utsträckning. Är det något ni känner igen?

Avslutning: Något annat viktigt du/ni vill framhålla?

Bilaga 3. Kommentarer till de olika företagarbegreppen

I uppsatsen används flera olika företagarbegrepp. Dessa begrepp gäller två olika dimensioner. Den första dimensionen skiljer de intervjuade från andra sysselsättningskategorier. Ordet företagare, som betyder att en person driver eller har drivit ett företag, räcker inte för att närma sig frågeställningarna. Här används därför också a) egenföretagare b) småföretagare och c) soloföretagare. Dessa är överlappande kategorier utifrån en huvudkategori, ungefär som begreppen europé förhåller sig till svensk och göteborgare. En soloföretagare är en egenföretagare, men en egenföretagare behöver inte vara en soloföretagare, på samma sätt som en europé inte behöver vara en göteborgare. En del fenomen berör den undersökta gruppen utifrån en kategoritillhörighet, men inte för de andra två kategoritillhörigheterna.

I till exempel huvudfrågeställningen om pensionssparande är den relevanta kategorin att ha ägt ett företag man själv arbetat i, alltså att ha varit egenföretagare. Detta eftersom man då saknar en tjänstepension och måste ta ett beslut om man ska kompensera sig för det. Men det är inte relevant i detta sammanhang att använda underkategorin soloföretagare, det vill säga en egenföretagare utan anställda, eftersom alla egenföretagare saknar tjänstepension i utgångsläget.

Att inte begreppet egenföretagare genomgående används, är att begreppet småföretagare markerar en skillnad mot en definition av egenföretagare som håller öppet för att ha många anställda. Även om egenföretagare i vardagligt tal ofta konnoterar till en person med en förhållandevis liten verksamhet, så denoterar en egenföretagare till "en fysisk person som självständigt bedriver näringsverksamhet", enligt Svenskt ekonomilexikon. Här skulle Ingvar

Kamprad, som hade 10 000-tals anställda och en personalavdelning med experter på pensionsfrågor, kunna ingå. Han var egenföretagare enligt denna definition, dock inte småföretagare. Att genomgående använda ordet småföretagare skulle dock leda tankarna fel. Visserligen är det att par av de intervjuade som förmodligen mer identifierar sig med begreppet småföretagare än egenföretagare, men de flesta av informanterna definierar sig i enlighet med egenföretagare ovan, då de inte har haft anställda och ordet småföretagare kan konnotera till att eventuellt ha anställda. Det finns flera olika definitioner av småföretagare och dessa varierar mellan och inom myndigheter, akademi och organisationer. Detta gäller både gällande om soloföretagare ska ingå eller ej och den övre gränsen för antalet anställda.

Som nämnts i avsnitt 7.6 har en snäv definition av småföretagare valts bort bland annat för de urvalsproblem det skulle skapa, då många egenföretagare under yrkeslivet går in och ut ur olika typer av småföretagande, främst mellan soloföretagande och att ha minst en anställd.

Utifrån syftet att studera företagare med liten verksamhet, inklusive dem utan anställda, har småföretagare operationellt definierats som en person som antingen har bedrivit näringsverksamhet utan anställda, alltså varit soloföretagare, eller har drivit ett företag med relativt få anställda.

Att begreppet soloföretagare används är för att det finns både teori och empiri som antyder att de utan anställda sparar annorlunda än de med anställda. När det gäller själva ordet är det bättre än ordet enmansföretagare, som inte är könsneutralt, och bättre än ensamföretagare som har en dystert klang, och även skulle ge associationer till sysslor som bedrivs i ensamhet.

Den andra dimensionen av begreppen rör juridisk status. Enskild firma är den mer vardagliga, likväl korrekta, benämningen på det juridiska begreppet enskild näringsverksamhet.

Aktiebolag är den andra juridiska formen som informanterna har använt sig av (med undantag för den juridiska formen handelsbolag som en intervjuad hade, vilket var ett delägarskap med en kompanjon).

De olika företagsformerna har vissa mindre skattetekniska skillnader i hur de förhåller sig till pensionssparande, men dessa har inte behandlats i studien. Att studien ändå nämner vilken företagsform som informanterna använt beror på a) att det krävs ett startkapital för att starta aktiebolag vilket det inte gör för enskild firma, vilket kan ha en koppling till viss tolkning av empiri som betonar ekonomins och arbetsmarknadens roll och b) att de få enkäter och den registerstudie som finns hittar vissa skillnader i sparutfall beroende på vilken juridisk form företagaren är verksam i.

Även termen F-skatt används, som är ett vedertaget begrepp för att beskriva företagsverksamhet, då F-skattsedel är ett godkännande av Skatteverket för att driva företag.